

Patriarkala enklaver eller ingenmansland?

Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige

Av Paulina de los Reyes

The roots of violence are deep and complex, and no single segment of society can address them in isolation. It requires collaboration across all sectors, including health, education, labour, justice, and human rights, at the local, national and international levels.

Kofi Annan – Secretary General of the United Nations

Patriarkala enklaver eller ingemansland?

Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige.

Integrationsverkets skriftserie IV

© Integrationsverket och Paulina de los Reyes, 2003

ISSN 1651-1425

Integrationsverket

Box 633

601 14 Norrköping

Innehåll

Förord	5
Sammanfattning	6
Introduktion	10
Problemområde och uppdrag	11
Syfte och utgångspunkter	12
Underlag	12
Kvinnor som utsätts för våld och hot	15
Vem/ vilka söker hjälp?	15
Utsatthetens många sidor	17
När söker man hjälp?	19
Varför blir kvinnor/barn misshandlade?	20
Bilden av förövaren	21
Att bryta upp är inte lätt	22
Kontakt med myndigheterna	24
Socialtjänsten	24
Polisen	25
Andra institutioner	26
Kvinnor och invandrare.	27
Frivilliga organisationers insatser	27
Kvinnojourer och jourer för invandrade kvinnor	27
En utslutningspraktik?	28
Kontakter med myndigheter	29
Traditionella kulturmönster eller en generell könsmaktordning?	31
»Svensk« kultur och »invandrarnas« kultur	31
En polariserad debatt	32
Kön, etnicitet och makt	33
Våldets kulturisering. »Hedersmord« och bilden av »den andra«	35
Att (inte) bli tagen på allvar	38
Samhällets (bristande) beredskap	39
Offerrollen och stigmatisering	41
Reflexioner inför det fortsatta arbetet mot våldet	42
Referenser	44
Appendix	45

Förord

Integrationsverket har fått i uppdrag av regeringen att redovisa goda exempel och metoder för att förebygga konflikter mellan individ och familj – där orsaken kan vara patriarkala normer. Uppdraget som genomfördes i samarbete med Statens Folkhälsoinstitut, Skolverket, Socialstyrelsen, Ungdomsstyrelsen och Barnombudsmannen, har resulterat i *rapporten Lärande exempel – att förebygga konflikter mellan individ och familj* (rapport 2002:14). I rapporten redovisar varje myndighet lärande exempel utifrån sitt perspektiv och belyser även sitt eget arbete för att förebygga konflikter mellan individ och familj.

Inom ramen för uppdraget genomförde Integrationsverket i samarbete med Rikspolisstyrelsen även en enkätundersökning riktad till hjälpsökande på landets kvinnojourer. Eftersom kunskapen om omfattningen av problemen och fenomenet »hedersbrott« är mycket begränsad var avsikten med enkäten att få en första bild av flickornas situation, förövarnas bakgrund och uppfattade avsikter. En frågeställning var på vilket sätt heder hänger samman med människors livsvillkor. Eftersom tidsramen var mycket

snäv fick enkätundersökningen begränsas till en pilotstudie.

Enkätundersökningen har sedan sammanställts, analyserats och kompletterats med intervjuer av personal på kvinnojourerna av Paulina de los Reyes, docent i ekonomisk historia, på uppdrag av Integrationsverket. Syftet med föreliggande rapport är således att belysa situationen för flickor och unga kvinnor med utländsk bakgrund som kontrolleras av sina familjer och släktingar genom våld och hot. För rapportens analys, slutsatser och förslag ansvarar författaren självständigt. Utgångspunkten för Paulina de los Reyes har varit att kvinnors erfarenheter av våld, hot och tvång måste analyseras i ljuset av generella strukturer av könsförtryck och maktutövning i ett etniskt segregerat samhälle.

Norrköping april 2003

Abdullahi Aress
Chef för Samhällsanalysavdelningen

Sammanfattning

Rapporten presenterar en analys av situationen för flickor och unga kvinnor med invandrarbakgrund som kontrolleras genom våld och hot om våld av sina familjer och släktingar. Rapporten visar att flickornas specifika problembild består i att de befinner sig i ett institutionellt ingenmansland där föräldrarnas kontroll genom våldsutövande neutraliseras av samhällets kulturellt förklarande överlag passiva inställning inför övergrepp på kvinnor och barn. En viktig dimension i problembilden är således att både flickorna och deras föräldrar definieras som kulturellt, etniskt och religiöst avvikande i det svenska samhället.

Rapporten är en del av Integrationsverkets uppdrag att tillsammans med andra myndigheter »ta fram och redovisa goda exempel och metoder för att förebygga konflikter mellan individ och familj där orsaken kan vara patriarkala normer«. Rapportens analys tar avstamp i patriarkala värderingars betydelse för förekomsten av våld, men den tar även fasta på hur patriarkala handlingar på individuell nivå förstärks av institutionella praktiker och strukturella villkor i ett samhälle som är både könsuppdelat och etniskt differentierat. Att hantera kontrollen och reagera mot våldet medför att flickorna samtidigt måste förhålla sig till den egna och familjens position såsom underlägsna »andra«. När familjer med invandrarbakgrund normaliseras som patriarkala, och deras döttrar som offer, är risken för ett schablonmässigt bemötande och felaktiga åtgärder stor. Dessa schabloner utgör också ett hinder för att förstå och motverka specifika former av förtryck.

Rapportens övergripande syfte är att belysa situationen för flickor och unga kvinnor med invandrarbakgrund som kontrolleras genom våld och hot om våld av sina familjer och släktingar. Utgångspunkter för denna rapport är att kvinnors erfarenheter av våld, hot och tvång måste analyseras i ljuset av generella strukturer av könsförtryck och maktutövning i ett etniskt segregerat samhälle. Underlag för rapporten är personliga berättelser, intervjuer med kvinnojourer och andra personer som kommer i kontakt med misshandlade och hotade flickor och unga kvinnor. Ett kompletterande underlag till rapporten utgörs av svaren från en enkätundersökning som Integrationsverket genomförde i samarbete med Rikspolisstyrelsen under hösten 2002. Övrigt underlag består av forskarrapporter och officiella dokument som redovisar och analyserar situationen för flickor och unga kvinnor som utsätts för våld, hot och tvång.

Mörkertalet när det gäller kvinno- och barnmisshandel är stort och förmodligen ännu större när det gäller kvinnor med invandrarbakgrund. »Det vi har sett under det här året är toppen av ett isberg« – uppger en av informanterna. Inte alla som söker hjälp får det stöd de behöver. Att kvinnor och barn söker hjälp utan att höras påpekas i rapport efter rapport utan att det någonsin fastställs varför.

Problembilden avseende kvinnor som utsätts för våld är mycket komplex och det finns inga entydiga drag vad gäller ålder, utbildning och arbetslivssituation. Utifrån enkätsvaren kan dock två kvalitativt annorlunda problembilder skönjas. Den ena gäller unga kvinnor och flickor

som utsätts för hot och misshandel av föräldrar och andra familjemedlemmar. Den andra avser vuxna kvinnor som misshandlas av sin partner. Det finns dock inga vattentäta skott mellan dessa grupper. Flickor som söker hjälp för att de misshandlats av sin far kan komma tillbaka några år senare när de blir misshandlade av sina män. Det finns fall där flera kvinnor i familjen misshandlas. Situationen för barn som lever i familjer där misshandel och hot förekommer är dock en hittills utforskad dimension i problematiken.

Flickor som utsätts för hot och misshandel av föräldrar och andra släktingar är i regel mycket unga. Artonårsgränsen gör att jourernas möjligheter att agera är begränsade. Det är t.ex. inte möjligt att erbjuda skyddat boende. Enkätresultaten visar att nästan alla flickor som utsätts för våld och hot av sina släktingar hade haft kontakt med skolans kurator. Mycket av den respons som flickorna får tycks dock styras av slumpen och huruvida de lyckas hitta rätt person vid rätt tillfälle. Att minderåriga vänder sig till jouren indikerar att det finns ett institutionellt vakuum när det gäller att fånga och bemöta deras behov av skydd och stöd.

När flickor söker hjälp har misshandel och hot förekommit under en längre tid. Detta har följer utöver själva händelserna. Rädsla, ångest, smärta och koncentrationssvårigheter är inga ovanliga symptom. Det är inte heller ovanligt att även andra familjemedlemmar utsätts för misshandel och att detta är en bakgrund till den hotsituation som flickorna flyr ifrån. Utöver den fysiska misshandeln har flickorna i regel även utsatts för upprepade kränkningar, långvarigt förtryck och ständiga hot.

För många av dessa flickor har kontrollen, och olika former av bestraffning, tilltagit i och med inträdet i puberteten. Föräldrarnas (ofta faderns) kontroll bottnar enligt informanterna i en stark oro för att döttrarna ska betraktas som »dåliga flickor«. Kontrollen över flickornas beteende, umgänge och anseende blir en familjeangelägenhet.

Hot och misshandelssituationer är inbäddade

i ett komplicerat maktspel där gränserna för det tillåtna och otillåtna är knivskarpa. Latenta döds-hot kan finnas inom ramen för en familjrelation där det även finns kärlek och tillgivenhet. I likhet med andra övergrepp där närstående är inblandade är denna känslomässiga dubbelhet en faktor som försvårar flickornas möjligheter att göra motstånd och ifrågasätta förövarens handlingar. Utifrån offrens perspektiv är relationen till förövaren en viktig del i problembilden. När det gäller unga kvinnor som misshandlas av släktingar är förövaren i de allra flesta fall fadern. Det är dock inte ovanligt att flera personer är inblandade i misshandeln. Bröder, far- och morbröder ingår i bilden. Majoriteten av förövarna med utländsk bakgrund har bott i Sverige i över 10 år. Gruppen som enligt offren har gjort sig skyldiga till misshandel av hedersskäl utmärker sig inte när det gäller boende, utbildning eller arbetssituation. Föreställningen att förövaren är en nyanländ invandrare som inte har kommit in i det svenska samhället bekräftas inte av enkätsvaren.

Enkäten tar upp frågan om vad som ligger bakom misshandeln. När kvinnor tillfrågades om skälet till att de blivit misshandlade och/eller hotade valde 32 av 93 kvinnor att uppge »heder« som motiv. Eftersom enkäten hade givna svarsalternativ kan vi inte med säkerhet fastställa problembilden bakom misshandeln. Det är t ex inte uteslutet att det finns fler orsaker till misshandel eller att begreppet »heder« har ett på förhand givet förklaringsvärde. »Heder« har knappast en entydig innebörd och även om enkäten översattes till nio språk kan man inte utesluta att ordet »heder« representerar olika saker för de olika kvinnor som svarade. Man kan heller inte utesluta att den pågående debatten om »hedersmord« har påverkat svaren.

Principiellt är det också tveksamt att söka efter ett givet skäl till bruket av våld. Det leder till felslutet att det finns ett orsakssamband mellan en viss företeelse och bruket av våld. Det skulle i princip innebära att svartsjuka, alkoholism, »heder, familjens rykte och anseende«, pengar, drogpåverkan m.m. alltid leder till misshandel.

Men faktum är att de flesta män kan hantera dessa problem utan att misshandla. På motsvarande sätt kan man inte dra slutsatsen att uppfattningar om heder och familjens rykte automatiskt leder till misshandel. Det kan finnas andra strategier än våld både för att bevara familjens rykte och för att utöva kontroll.

Såväl intervjumaterialet som enkätsvaren ger entydiga signaler om att flickor och unga kvinnor som söker hjälp befinner sig i en extremt utsatt situation. Man har nått ett vägskil där inga andra möjligheter återstår. Uppbrottet med familjen är emellertid en mycket svår situation för flickor och unga kvinnor, som ofta också befinner sig i en akut situation av hot. Informationen från kvinnojourerna visar att flickorna ofta mår mycket dåligt när de försöker bryta med familjen. Självordstankar, depressioner, missbruk och utåtagerande beteende nämns bland andra problem. De finns fall då hoten fortsätter när flickorna lämnar sina hem. Detta förstärker skuld känslorna och försvårar för flickan att gå vidare. Återanpassnings- och reparationsarbetet tar många resurser i anspråk. Detta är särskilt nödvändigt ju yngre flickorna är. Avsaknad av ett socialt nätverk, bostad och trygghet försvårar situationen för unga kvinnor på flykt.

Åtgärdsprogram riktade till flickor och unga kvinnor som utsätts för våld och hot om våld måste ha deras situation som våldsoffer till utgångspunkt. Det innebär att se och beakta den process som leder till uppbrottet och de påfrestningar som det medför för varje flicka att ta sig ur en misshandelssituation.

När kvinnorna vänder sig till kvinnojourerna har de oftast redan sökt hjälp hos andra myndigheter. Av 115 kvinnor som svarade på frågan hade 85 varit i kontakt med socialtjänsten. 19 kvinnor uppgav att de inte hade fått någon hjälp. De kvinnor som enligt egen utsago hade fått hjälp var dock fortfarande i behov av skydd och stöd hos kvinnojourerna. Kontakterna med myndigheterna handlar enligt informanterna i alltför många fall om en lång historia av misslyckade möten med skolan, polisen och de sociala myn-

digheterna där flickornas situation missförstås, missbedöms och nonchaleras.

När det gäller socialtjänsten uppger informanterna de svårigheter som finns när det gäller att se och hantera varje enskilt ärende utifrån dess egna premisser. Schablonisering, inte minst utifrån etniska föreställningar, gör att flickorna behandlas enligt en förutbestämd mall. Ett problem är också att flickorna inte behandlas som våldsoffer. Deras situation hanteras som generationskonflikter där målet är att uppnå en överenskommelse med föräldrarna. Ytterligare ett problem är att åtgärdernas karaktär tycks styras mer av bristande resurser än offrens behov av stöd.

När det gäller polisen kan man konstatera att det finns behov av kunskaper och institutionaliserade metoder för att bemöta unga flickor som utsätts för våld och hot. Resursproblematiken tycks också sätta hinder i vägen för en effektiv hantering av denna typ av våldsbrott som är både resurs- och kompetenskrävande.

Rapporten lyfter fram kvinnojourernas insatser, i synnerhet jourer som drivs av kvinnor med invandrarbakgrund, när det gäller det praktiska arbetet och kunskapsutvecklingen i relation till kvinno våldet. Jourernas arbete kan ses som en kollektiv strategi riktad till att kompensera de institutionella brister som finns när det gäller att se och bemöta speciella behov bland kvinnor med invandrarbakgrund. Möjligheten att bearbeta på sitt eget språk och avsaknaden av ett socialt nätverk är konkreta behov som har kommit att tillgodoses genom frivilliga organisationers arbete. Dessa brister finns även när det gäller att uppmärksamma specifika problem som kan drabba kvinnor med rötter i andra länder. Juridisk sårbarhet för nyinflyttade, kyskhetskraven, tvångsäktenskap samt omgivningens fördomar och (van)föreställningar om kulturell särart är alla uttryck för dessa specifika former av utsatt-het.

Våld och hot mot unga kvinnor med invandrarbakgrund aktualiserar diskussionen om kön, etnicitet och makt. Debatten om hedersmord avslöjar att det finns många och viktiga kun-

skapsluckor men även betydande ideologiska skiljelinjer. Ointresset för etnicitet som maktrelation och kulturiseringen av utlandsfödda personer och deras barn kan ses som uttryck för en institutionell diskriminering som vidmakthåller föreställningar om de underordnade »andra«. Avsaknaden av forskning som integrerar ett köns- och etnicitetsperspektiv har medfört att vi saknar viktig kunskap om hur den etniska diskrimineringen ökar kvinnors utsatthet. T.ex. har frågan om hur olika former av manlig överordning samverkar för att vidmakthålla kontrollen över kvinnorna inte fått gehör inom forskarvärlden. Inte heller har forskarsamhället intresserat sig för att skaffa kunskap om den utsatthet som härrör från den strukturella diskriminering som genomsyrar rättväsendet, skolvärlden och välfärdsinstitutionerna.

I ett samhälle där strukturell diskriminering och vardagsrasism förekommer är såväl erfarenheter av könsförtryck som förhållningssättet till detta förtryck genomsyrade av rasistiska föreställningar och stereotyper. Det är med andra ord inte möjligt att förhålla sig till könsförtrycket utan att ta hänsyn till föreställningar om etnicitet/ras eller kultur som markörer för över- och underordning. En utmaning för den framtida forskningen är därför att kunna identifiera och namnge specifika former av förtryck för att kunna bidra till nya problemdefinitioner som öppnar för fler handlingsmöjligheter och där fler kvinnor kan känna igen sig.

Att »inte bli tagen på allvar« är ett återkommande tema i intervjuer och berättelser om våld mot kvinnor och barn. Rapporten diskuterar neutraliseringen och osynliggörandet av våldet genom processer av normalisering och förfrämligande. I det ena fallet är det våldets definition

som främmande och »obegripligt« som förklarar undfallenheten. I det andra fallet är det den så kallade »våld av normal grad«, det vill säga våld som inte dödar men är vanligt förekommande, som ger upphov till förringning.

Mot bakgrund av den dubbelhet som gör att olika förhållningssätt finns i relation till våldet mot kvinnor och till våldet mot (invandrade) kvinnor visar rapporten att en eventuell värdekonflikt mellan individens och samhällets värderingar även måste ses i ljuset av den diskrepans som finns mellan lagens och regeringens intentioner och hur de tillämpas i praktiken av samhällets institutioner. När skilda kriterier tillämpas för olika individer på grundval av majoritetssamhällets normativitet skapas särartslösningar som är både kränkande för enskilda individer och en fara för integrationen.

Även om stigmatisering och viktimisering är centrala komponenter i den process som konstruerar personer med invandrabakgrund som annorlunda står dessa föreställningar inte oemotsagda. De utmanas idag av kvinnor med invandrabakgrund i alla åldrar som vägrat finna sig i offerrollen och visat hur välfärdstatens etniska gränser är möjliga att överskrida. Det är ingen tillfällighet att kunskapen om – och erfarenheterna av – att hantera så kallat hedersvåld och hedersproblematiken finns hos kvinnojourer och andra frivilliga organisationer som startades av kvinnor med invandrabakgrund. Det är dessa kvinnor som har synliggjort de specifika problem som drabbar många flickor och unga kvinnor i Sverige idag. Det är även dessa kvinnor som har vägrat låta majoritetssamhällets kulturrelativistiska paternalism förringa de brott som drabbar kvinnor och barn.

Introduktion

Under loppet av några månader har begrepp som »hedersmord«, »utsatta flickor« och »patriarkala familjer« etsat sig fast i det svenska kollektiva medvetandet. I media och i officiella rapporter förekommer dessa ord för att benämna vad som anses vara en särskild form av könsförtryck, inskrivet i en tolkningsram där »invandrarnas kultur och traditioner« står i fokus. Uppmärksamheten på övergrepp som drabbar alltför många flickor och kvinnor i Sverige har dock fått (o)anade följder. Samtidigt som röster höjdes för att ställa krav på svenskhet och invandrade män pekades ut som potentiella våldsvarkare kom institutionella brister i det svenska samhällets bemötande av våldsoffren i ljuset. Flickor och unga kvinnor som vänder sig till myndigheter och andra samhällsinstitutioner tas alltför ofta inte på allvar och deras behov av stöd bemöts inte sällan med en oförklarlig underlåtenhet. Mot den bakgrunden kan man konstatera att våldet mot kvinnor inte längre kan diskuteras som ett kulturellt betingat beteende hos vissa invandrade grupper utan att samtidigt beröra strukturella drag i det svenska samhället.

Fokuseringen på kulturella förklaringar och etnocentriska resonemang som förlägger kvinnoförtryck till andra länder, till andra grupper och till andra kulturer har sedan länge bidragit till stigmatiseringen och förfrämligandet av personer med invandrarbakgrund. Föreställningen om att våldet mot kvinnor är både rårare och mer accepterat i andra kulturer än den svenska är inte ny. I konstruktionen av den svenska självbilden har såväl den »traditionstyngda invandrarkvinnan« som den »förtryckande invandrar mannen« haft

en central plats. Men till skillnad från tidigare brott som ofta bemöts med det officiella Sveriges kulturellrelativistiska paternalism – »sådan är deras kultur« – kom mordet på Pela Atroshi och i synnerhet på Fadime Sahindal att utlösa en intensiv debatt och ett ifrågasättande av dittills självklara sanningar. I bestörtningen och rådlöshetens fotspår har olika positioner i fråga om könsförtryck, kultur, rasism och människovärde kommit till uttryck.

I den situation av »moralpanik«¹ som uppstod efter dessa mord har mångas ögon vänts mot det våld, tvång och förtryck som drabbar alltför många unga kvinnor och flickor i Sverige. Situationen för »utsatta flickor« i patriarkala miljöer blev plötsligt en politisk fråga som aktualiserade inte bara behovet av konkreta åtgärder utan också nödvändigheten av att diskutera samhällsinstitutionernas förmåga att agera och värna om människovärdet bortom könsmässiga hierarkier och etniska stereotyper. Vad är det som är specifikt för det våld som drabbar unga kvinnor och flickor med invandrarbakgrund? På vilket sätt är de utsatta? Vilka förändringar måste komma till stånd för att bemöta deras behov av stöd?

1 Jag använder här Stuart Halls träffande metafor för att beskriva en situation som betecknar en kollektiv känsla av bestörtning och rådlöshet inför en eller flera händelser som faller utanför det sociala landskapets invanda mönster. Se Hall (1978).

Problemmråde och uppdrag

Regeringens uppdrag till Integrationsverket att i samverkan med Folkhälsoinstitutet, Socialstyrelsen, Skolverket, Ungdomsstyrelsen och Barnombudsmannen »ta fram och redovisa goda exempel och metoder för att förebygga konflikter mellan individ och familj där orsaken kan vara patriarkala normer« utgår från följande problembeskrivning:

Det förekommer att flickor och unga kvinnor i familjer med patriarkala värderingar lever under stark kontroll och utsätts för hot och tvång när de bryter mot familjens normer genom att söka sig större frihet. De kan hamna i en mycket utsatt situation, utan stöd av sina anhöriga, då släktingar och landsmän understödjer kontrollen över dem.

(Regeringsbeslut N2002/4613/IM)

Beslutet bör ses inom ramen för Integrationsverkets uppdrag att analysera samhällsutvecklingen ur ett integrationsperspektiv och att belysa uppväxtvillkoren för barn och ungdomar med invandrarbakgrund. Beslutet bör även ses i ljuset av det allmänna samhällsklimatet och inte minst mot bakgrund av den situation av moralpanik och kollektiv bestörtning som uppstod efter mordet på Fadime Sahindal. Behovet av nya definitioner och strategier inför ett förändrat socialt landskap rör om gamla uppfattningar om rätt och fel i integrationspolitiken och ifrågasätter för-givet-tagna sanningar och föreställningar om dagens samhälle. På grundval av detta kan det vara nödvändigt att närmare granska på vilket sätt uppdraget och problembeskrivningen faller in i integrationsproblematiken.

Regeringens problembeskrivning avser »flickor och unga kvinnor i familjer med patriarkala värderingar«. I beskrivningen är det möjligt att utläsa såväl antaganden som (o)uttalade premiser vilka sätter upp tydliga ramar både för vilka de berörda grupperna är och vad som utgör problemet. Ordet »invandrare« behöver inte nämnas för att tankarna ska leda till hela invandrarkollektivet.² I kontrast till gängse analyser och pågående jämställdhetsarbete förvandlas i beskrivningen patriarkala värderingar från ett strukturellt problem till en egenskap hos vissa grupper och familjer, närmare bestämt familjer med invandrarbakgrund. Patriarkala värderingar tillskrivs vissa familjer/individer, vilkas handlingar och normer konstrueras som etnokulturella enklaver i ett samhälle som i övrigt förutsätts vara befriat från patriarkala värderingar. Rapportens analys tar avstamp i patriarkala värderingars betydelse för förekomsten av våld, men den tar även fasta på hur patriarkala handlingar på individuell nivå förstärks av institutionella praktiker och strukturella villkor i ett samhälle som är både könsuppdelat och etniskt differentierat.

Problemformuleringen kan aldrig frikopplas från föreställningar och värderingar i det omgivande samhället. Ur ett integrationsperspektiv är det viktigt att uppmärksamma hur problemfor-

2 Ett exempel på detta är Socialstyrelsens Meddelandeblad Nr 6/02 som redovisar insatser för flickor som lever under hot och tvång i familjer med starkt patriarkala värderingar, där det preciseras att problemet »rör inte alla invandrarflickor« innan det diskuteras på vilket sätt problemet anses beröra kategorin »invandrarflickor«.

muleringsprivilegiet bidrar till att befästa föreställningar och vidmakthålla olikheter mellan olika grupper. En viktig dimension i problem-bilden är att både flickorna och deras föräldrar definieras som kulturellt, etniskt och religiöst avvikande i det svenska samhället. Att hantera kontrollen och reagera mot våldet medför att flickorna samtidigt måste förhålla sig till den egna och familjens position såsom underlägsna »andra«. Att familjer med invandrabakgrund normaliseras som patriarkala, och deras döttrar som offer, kan inte bara leda till ett schablonmässigt bemötande och felaktiga åtgärder, utan är också ett hinder för att förstå och motverka specifika former av förtryck.

Ytterligare en komplikation med begreppet »utsatta flickor« är den tvetydighet som det innebär att varken betraktas som kvinna eller barn. Uppgifter om misshandel kan gälla mycket unga flickor som inte är myndiga och därför ska betraktas som barn. Andra unga kvinnor är myndiga men bor fortfarande hos sina föräldrar antingen för att de fortfarande går i skolan eller av andra skäl. Att befinna sig i gränslandet mellan barndom och vuxenliv kan även innebära att befinna sig i ett institutionellt ingenmansland där varken insatser mot barnmisshandel eller mot kvinnomisshandel kan adressera den specifika situation dessa unga kvinnor befinner sig i.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att uppdraget avser ett mycket brett problemområde där kränkningar av såväl barns som kvinnors rättigheter står i fokus. Dessa kränkningar uppfattas sällan enbart i termer av generella rättigheter, utan tolkas och färgas av majoritetssamhällets föreställningar om etnisk och kulturell olikhet. Därför berör analysen även specifika levnadsvillkor för invandrade personer och grupper i Sverige, inte minst när det gäller att beskrivas, tolkas och åtgärdas utifrån majoritetssamhällets perspektiv. Såväl maktstrukturer som samhällets förmåga att erbjuda skydd är centrala aspekter i problemet.

Det är viktigt att betona att flickor och unga kvinnors utsatthet inte är ett problem som kan

relateras till en särskild målgrupp, men däremot till en särskild situation. Föräldrarnas kontroll av döttrarna genom regelmässigt bruk av våld och andra övergrepp äger rum i ett institutionellt sammanhang präglad av könsmissiga hierarkier och kulturella stereotyper. Utsattheten bör därför analyseras inom ramen för strukturella villkor som könsmissigt förtryck och etnisk diskriminering, institutionella mekanismer i det omgivande samhället och individuella villkor inom familjen. Att kunna hantera problemets komplexitet är den självklara utgångspunkten för det framtida förändringsarbetet.

Syfte och utgångspunkter

Rapportens övergripande syfte är att belysa situationen för flickor och unga kvinnor med invandrabakgrund som kontrolleras genom våld och hot om våld av sina familjer och släktingar. Ambitionen har varit att teckna en problembild där dessa unga kvinnors egna erfarenheter och berättelser sätts i centrum. Dessa berättelser ska dock ses i ett vidare sammanhang och därför diskuteras de inom ramen för den debatt som har förts inom media, forskningen och bland företrädare för myndigheter. Utgångspunkter för denna rapport är att kvinnors erfarenheter av våld, hot och tvång måste analyseras i ljuset av generella strukturer av könsförtryck och maktutövning i ett etniskt segregerat samhälle.

Underlag

Ambitionen med rapporten är att sätta de unga kvinnornas erfarenheter i centrum. Hur kan man ta del av erfarenheterna från svårt utsatta unga kvinnor? Under det år som gått har många berättelser spridits genom media. Men dessa bilder, som i regel följer nyhetsrapporteringens logik och framställning av en svartvit verklighet (i dubbel bemärkelse), kan knappast ge ett tillförlitligt underlag för att belysa den situation som följer av att bli utsatt för ständig kontroll genom våld och hot om våld och samtidigt bli betraktad

med omgivningens kulturiserande glasögon. Med tanke på problemets komplexitet, uppståndelsen kring så kallade hedersmord och flickornas psykiska tillstånd är sannolikheten stor att intervjuer i forskningssyfte utan ett långt förberedelsearbete kan göra mer skada än nytta.

I den mån det har varit möjligt utgår rapporten från personliga berättelser. Därtill är intervjuer med kvinnojourer och studiebesök till kvinnojourer ett viktigt underlag för rapporten.³ Bilden kompletteras med svaren på en enkätundersökning som Integrationsverket genomförde i samarbete med Rikspolisstyrelsen under sommaren 2002. Kriminalinspektör Kickis Åhré Älgamo (KÅÄ), med lång erfarenhet av att bemöta unga kvinnor och flickor som utsätts för våld och hot, lämnade värdefulla uppgifter om de fall som kommer till polisen.

Personliga berättelser

De personliga berättelser som behandlas i rapporten är återgivningar av öppna intervjuer som genomfördes av Integrationsverket i två fall och av kvinnojouren Terrafem i ytterligare två fall. Därtill återges delar av en semistrukturerad djupintervju med en ung kvinna som orkade berätta om sin egen erfarenhet av familjevåld.

Kvinnjourer

Kvinnjourernas arbete med flickor och kvinnor som utsätts för våld är en viktig informationskälla för den här rapporten. Jourernas breda erfarenhet och flexibilitet gör att de också kan se utsatthetens olika dimensioner och även anpassa sitt arbetssätt till våldsoffrens olika behov. Tre jourer som riktar sin verksamhet till invandrade kvinnor och unga kvinnor med invandrarbakgrund valdes ut för intervjuer. Urvalet av jourerna hade som främsta kriterium att ta del av skilda utgångspunkter i stödarbetet och även få kunskap om de olika problembilder som arbetet grundar sig på. Jourerna namnges inte och inter-

3 Alla intervjuer har bandats. Återgivna citat i texten har redigerats i syfte att underlätta läsförståelse.

vjupersonerna är anonyma⁴. Ett skäl till detta är intervjupersonernas önskemål. Ett annat skäl är att undvika att framhäva en särskild jour eller organisation på bekostnad av andra.

Därtill genomfördes en intervju med personal på Rikskvinnocentrum (RKC) som idag besitter den samlade kunskapen och erfarenheten av praktiskt arbete beträffande rehabilitering av kvinnor som utsätts för våld.

Enkät

Ett kompletterande underlag till rapporten utgörs av svaren från en enkätundersökning som Integrationsverket genomförde i samarbete med Rikspolisstyrelsen under hösten 2002. Enkäten, som översattes till nio språk, delades ut genom kvinnoorganisationer och kvinnojourer som kommer i kontakt med misshandlade kvinnor. Enkäten fanns hos kvinnojourer under ca en månad och jourerna ombads att dela ut den till alla kvinnor som de kom i kontakt med under denna månad. Efter en månad hade 120 svar inkommit. Många av formulären var dock ofullständigt ifyllda. Vi saknar dessvärre information om hur många enkäter som delades ut och följaktligen om hur många kvinnor som fick den men valde att inte svara. Vi vet inte heller någonting om hur enkätens fokus och utformning påverkade svarsfrekvensen. I och med att vi saknar information om bortfallet kan vi inte heller uttala oss om undersökningsgruppens representativitet i relation till hela populationen. De slutsatser vi kan dra är därför inte generaliserbara.

Avsikten med enkäten var att få en bättre bild av kvinnornas situation och större kunskap om förövarnas bakgrund och avsikter. Därtill förväntades bättre insikter om fenomenet heder. Det finns dock en rad svårigheter förknippade med kvantitativa metodens möjligheter att definiera en företeelse. I enkäten finns fördefinierade frågor

4 Efter citaten har uppgiftslämnarnas eller organisationens namn förkortats – RKC, Rikskvinnocentrum, KJ-A, Kvinnojour A, KJ-B, Kvinnojour B, KÅÄ, Kickis Åhré Älgamo etc.

som visserligen gör det möjligt att uttala sig om en företeelses kvantitativa dimensioner men inte om företeelsens natur. Med andra ord: även om vi kan få svar om *hur många* kvinnor som anser sig vara drabbade av denna typ av våld ger inte enkätsvaren grund för en djupare förståelse av de kvalitéer eller egenskaper som gör »hedersvåld« till en specifik företeelse. Inte heller kan vi dra några generella slutsatser om relationen mellan »hedersvåld« och kvinnornas situation eftersom begreppet kan stå för olika saker och ges skilda betydelser. Den diskussion som förs i media om hedersmord och hedersrelaterat våld bidrar även till att skapa förutfattade meningar om dessa företeelser. Enkäten ska därför betraktas som en pilotundersökning och dess resultat som ett underlag som kan ge oss möjlighet att tydliggöra frågeställningar om specifika former av våld mot kvinnor.⁵

Övrigt underlag

Övrigt underlag för rapporten utgörs av forskarrapporter och officiella dokument som redovisar och analyserar situationen för flickor och unga kvinnor som utsätts för våld, hot och tvång. Det finns dock en påtaglig obalans i källäget. Under det att många rapporter och utredningar tillkommit under det år som gått, finns det få studier som empiriskt och teoretiskt förhåller sig till kön, etnicitet och våld. I och med att de teoretiska positionerna varierar avsevärt har jag valt att redovisa huvudargument i debatten. Det finns också ett rikligt material i medias rapportering om hedersmord och hedersrelaterat våld. Även här är ställningstagandena starkt polariserade.

⁵ En utförligare presentation av enkäten och enkätsvaren görs i appendix till denna rapport, se sid 45.

Kvinnor som utsätts för våld och hot

Varje år misshandlas tusentals kvinnor i Sverige. Merparten misshandlas av en man de känner. Brottsoffermyndigheten påpekar att benägenheten att anmäla ett brott är lägre om kvinnan är bekant med den som misshandlar. När det gäller barn som misstänks fara illa, konstaterade *Kommittén mot barnmisshandel* att endast en liten andel anmäls till socialtjänsten (SOU 2001:72). Många av de brott som kvinnor och barn utsätts för syns därför inte i statistiken. Gruppen »utsatta flickor« är därför troligen till stora delar osynlig. Bland landets alla kvinnojourer råder det stor enighet om att de kvinnor som söker hjälp är en bråkdel av dem som behöver hjälp. Generellt är mörkertalet stort och förmodligen ännu större när det gäller kvinnor med invandrarbakgrund. *Det vi har sett under det här året är toppen av ett isberg* – uppger en av informanterna.

Utän att gå in på de specifika anledningarna till detta kan man konstatera att det finns stora hinder när det gäller att synliggöra problematiken i alla dess dimensioner och i hela dess omfattning. Forskning om våld mot kvinnor och uppgifter om barnmisshandel indikerar att det är långt ifrån självklart att kvinnor och barn vänder sig utanför den närmaste kretsen för att söka hjälp när de misshandlas. Lojalitet, skamkänslor och vanmakt kan stå i vägen. För de som tar steget och söker hjälp finns heller inga garantier. Att kvinnor och barn söker hjälp utan att hör-sammans påpekas i rapport efter rapport utan att det någonsin fastställs varför.⁶ Om vi utgår från

de erfarenheter och berättelser som förmedlats av kvinnor som har vänt sig till kvinnojourer är det därför viktigt att komma ihåg att det handlar om kvinnor som redan har tagit sig över en tröskel. De mest utsatta flickornas och kvinnornas röster är fortfarande ohörda.

Vem/vilka söker hjälp?

Varje kvinna och varje flicka har en unik historia bakom sig som vi endast delvis kan ta del av genom undersökningen. Utifrån intervjuerna och enkätmaterialen kan dock några generella drag skönjas. Enkätmaterialen gör det möjligt att urskilja två huvudgrupper bland de hjälpsökande. Den ena består av unga kvinnor och flickor som misshandlas av föräldrar och andra familjemedlemmar. Av 120 svar till enkäten var det 20 kvinnor som befann sig i en sådan situation, det vill säga 17 procent av samtliga svar. Av dessa var nio (9) under 20 år och ytterligare sex (6) under 25 år. Merparten har bott i landet under lång tid eller är födda i Sverige. När det gäller utbildningsnivån har 65 procent gymnasieutbildning och 20 procent har universitetsstudier.

I den andra gruppen är förövaren mannen eller sambon. Dessa kvinnor utgör 76 procent av alla svar, 90 av 117 personer.⁷ Hälften av dem är födda utomlands.

Det är dock viktigt att poängtera att dessa siffror inte ger underlag för några generella slutsatser om karaktären och omfattningen av problemet eftersom vi saknar information om det totala antalet som söker hjälp hos kvinnojourer.

6 Se t.ex. SOU 2001:18. Se även Nationellt råd för kvinnofrid *Kommunerna som blundar för mäns våld mot kvinnor*.

7 Övriga fall är misshandel där förövaren är okänd.

Såväl problembilden som skälet till att kvinnorna söker hjälp varierar mycket mellan dessa grupper. Därtill befinner sig kvinnorna i olika stadier i livet. Alla dessa faktorer påverkar insatsernas karaktär och omfattning.

Intervjuerna avslöjar dock att det inte finns några vattentäta gränser mellan olika grupper av hjälpsökande kvinnor:

– Det har hänt att vi har haft flickor som har sökt sig hit för att de är misshandlade av sin pappa och sedan kommer tillbaka när de blir slagna av sina män. Äktenskapet kan ibland uppfattas som en väg ut ur en misshandelssituation. De tänker att okej, jag gifter mig och så slipper jag att bli slagen hemma men... det blir inte så. (KJ-A)

En annan svåravgränsad situation är när flera kvinnor i en familj blir misshandlade av fadern. T.ex. hustrun, döttrar och svärdöttrar. Det ska också nämnas att 70 av 120 kvinnor som svarade på enkäten hade barn. I fyra av dessa fall uppger kvinnan att mannen använt barnen som hot eller hotat barnen. Vi vet inte om fler sådana hot förekommer i materialet eftersom formuläret inte innehåller frågor om våld eller hot mot barn.

Den fokuseringen på flickor och unga kvinnor som söker hjälp innebär inte sällan att våldssituationen för andra minderåriga i familjen kommer i skymundan. Det finns anledning att lyfta fram situationen för syskonen till misshandlade flickor och behovet av ett helhetsperspektiv i fall av familjevåld. Erfarenheter från forskningen bekräftar att det alltför ofta är flera i familjen som utsätts för våld. Lundgren, Heimer et al (2002) skriver att ca 20 procent av barn till misshandlade mödrar också är utsatta för våld. Författarna påpekar att forskningen som analyserar familjevåld ur ett barnperspektiv är av ringa omfattning.⁸

Döttrar som misshandlas av föräldrar och andra släktingar är i regel mycket unga. Intervju-

materialet visar att även 15-åringar vänder sig till kvinnojourerna.

– Det har ringt minderåriga flickor. Nio, tretton, fjorton, femton år. Ibland säger de att de ringer för en väninnas räkning, så att man inte vet om det handlar om dem själva, vilket jag misstänker. Jag kan inte lova att det är så men jag misstänker det. Det här är väldigt svårt för att vi inte kan hjälpa dem med skyddat boende. Vi kan inte agera eftersom de inte är myndiga. Vi begår en olaglig handling om vi tar emot dem utan att föräldrarna vet. Så det som vi försöker göra är att vinna deras förtroende och vi kan träffas ibland, se om hon kan få stöd från nån annan, en lärare till exempel Och sen kontakta socialtjänsten och hoppas på det bästa. (KJ-B)

Artonårsgränsen är avgörande för jourernas insatser som i första hand riktar sig till vuxna kvinnor. Men att minderåriga vänder sig till jouten väcker frågor om hur det sociala skyddet fungerar för dem. Vad händer dessa barn på vägen till kvinnojouten?

Enkätsvaren visar att bland de kvinnor som utsätts av våld av sin partner är hälften födda i Sverige. Dessa kvinnor har med få undantag svenskfödda föräldrar. Bland utlandsfödda återfinns både kvinnor som har bott länge i Sverige och nyinflyttade. Nyinflyttade kvinnor har en särskild utsatt situation:

– Vi kallar dem »postorderfruar«. De kommer hit via en man som de har träffat i utlandet och som förväntar sig total kontroll. Det är den totala utsattheten. Kvinnorna kan inte språket, har inget jobb, inga egna vänner. Många av dessa kvinnor är mycket unga ca 20 år. De känner sällan mannen de gifter sig med eftersom MIV (Migrationsverket) accepterar arrangerade äktenskap om man kommer från vissa länder där det är tradition. (KJ-A)

Bland dessa »postorderfruar« finns både de som är gifta /sambo med en svensk man och kvinnor som följt en landsman till Sverige.

8 Lundgren, Heimer et al (2002) sid 36–38. Författarna uppger att många fler barn än dessa 20 procent tvingas bevittna våldhandlingar i hemmet vilket kan betraktas som indirekt våld.

Terrafem förmedlar följande berättelse om en ung kvinna som blir bortgift i hemlandet och bosatte sig i Sverige med sin nyblivne man.

Emine fick träffa en man som en bekant till familjen introducerade för henne. Han hade bott i Sverige i tjugo år och lovade att hon skulle få studera, arbeta och leva ett liv i frihet när hon kom dit. Emine accepterade giftermål.

Efter giftermålet reste Emine med sin man till hemlandets huvudstad där hon fick bo hos mannens släktingar tills hon var myndig och kunde komma till Sverige. Hon blev behandlad som en piga, men härdade ut eftersom hon hoppades att allt skulle bli annorlunda, bara hon fick komma till Sverige.

I Sverige började Emine på SFI-skolan. Efter skoldagens slut blev hon uppringd hemma varje dag. Hon tolkade det som omtanke från mannens sida, men när hon en dag kom hem senare än vanligt, blev mannen vansinnig. Vid ett annat tillfälle gick de till en fest. Emine dansade med de övriga tjejerna, som brukligt är, och återigen blev mannen vansinnig. Han sa till Emine att hennes plats är bredvid honom. Snart började han utsätta henne för våld.

Han ställde krav på att hon skulle använda slöjan och när hon inte ville, kritiserade och misshandlade han henne under förevändningen att hon inte uppförde sig som en muslimsk kvinna. Långsamt gick det upp för Emine att hennes liv i Sverige inte skulle bli som hon tänkt sig. Hon försökte ifrågasätta mannens beslut, men blev då utsatt för våld.

Emines fall illustrerar situationen för kvinnor som är nyanlända. Dessa kvinnor kan inte förvänta sig någon hjälp från släkten och saknar kontakter utanför familjekretsen. Även om Emine hade hunnit bli myndig innan hon kom till Sverige var hon fortfarande mycket ung vilket förstärkte hennes sårbarhet inför mannen.

Mannen ringde sin och hennes familj i hemlandet och klagade över att hon klädde sig som en

»hora« och var uppstudsigt. Emine blev kontaktad av sin familj som uppmanade henne att lyda mannen. Mannens familj hotade att samma sak skulle hända henne som hände med Sara (flickan i Umeå som blev mördad av sin bror). Emine blev livrädd och berättade för sin skolкуратор om hotelserna och vägrade återvända hem. Hon kom till kvinnojouren.

Det är inte bara omgivningens stöd till mannen och avsaknaden av ett eget socialt nätverk som skapar utsatthet. Nyinflyttade kvinnor som ännu inte fått uppehållstillstånd har också en mycket sårbar position gentemot sina partners. Även om utlänningslagen medger att förekomsten av misshandel ska beaktas i uppehållstillståndsärenden är det viktigt att kvinnan i praktiken ges möjlighet att ta sig ur en misshandelssituation utan att hennes utsikter att få stanna i landet äventyras.

Utsatthetens många sidor

Problembilden varierar från fall till fall, särskilt bland kvinnor som utsätts för våld av sin partner. Alla kvinnor som svarade på enkäten uppgav att de hade blivit hotade och misshandlade. Men under det att sexualiserat våld dominerar bland kvinnor som misshandlas av sin partner är kontrollen över döttrarnas sexualitet skälet till föräldrars våld och hot.

Erfarenheter från Rikskvinnocentrum (RKC) och andra kvinnojourer visar att det sällan rör sig om enstaka misshandelsfall. Det kan därför vara svårt att tidsmässigt avgränsa en misshandelsrelation. Oftast är misshandel en situation som har pågått under en längre tid och som har följer utöver själva händelserna. Rädsla, ångest, smärta och koncentrationssvårigheter är inga ovanliga symptom. Misshandeln är övergrepp som kan jämföras med incest i det att den »pågår hela tiden«.

– Man brukar ju säga det att om kvinnor söker hjälp så har de ju i allmänhet blivit slagna väldigt många gånger, så den dan de kommer och

söker hjälp har det gått så pass långt att det ... Det är väldigt svårt att tänka sig att det ska gå att uppnå en relation som är bra för kvinnan, och det är klart, det där varierar ju väldigt mycket, det kan ju vara så att man får slut på våldet i en relation och det kan vara ett mål i sig, att den våldsamma situationen inte uppstår igen, men vi tror ju här att om det här våldet en gång har varit i en relation så förhåller sig kvinnan till det på ett sätt som gör att hon inte mår bra. Hon vågar inte leva fullt ut ändå, om hon har varit i den situationen att hon har blivit slagen en eller flera gånger, alltså ... så tror vi att det bästa för henne är att lämna relationen. Men sen ser det ju så väldigt olika ut, och många väljer att inte göra det och det får vi naturligtvis acceptera, att det är så. (RKC)

När det gäller unga kvinnor som flyr från sina familjer har många misshandlats eller hotats under en lång period innan de bestämmer sig för att bryta upp. Det är inte heller ovanligt att även andra familjemedlemmar utsätts för misshandel och att detta är en bakgrund till den hotsituation som flickorna flyr ifrån. För många av dessa flickor har kontrollen, och olika former av bestraffning, tilltagit i och med inträdet i puberteten. Föräldrarnas (ofta faderns) kontroll bottnar enligt informanterna i en stark oro för att döttrarna ska betraktas som »dåliga flickor«. Kontrollen över flickornas beteende, umgänge och anseende blir en familjeangelägenhet.

– Gemensamt för föräldrarna till de flickor som söker sig till oss är att de oroar sig över döttrarnas sexualitet, hon får inte bli »förstörd« som många uttrycker det: det viktigaste är att oskulden bevaras till dess giftermål ingåtts med av föräldrarna, inte nödvändigtvis av dottern, godkänd partner samt att ingen släkting, bekant eller någon annan ens får misstänka att det inte skulle vara fallet vilket förklarar den hårda kontrollen. Det får inte finnas minsta tvivel ifråga om flickans oskuld. Alltså får hon inte öövertvakat träffa (enligt föräldrarna) olämpliga

personer vilket i många fall definieras som alla utanför föräldrarnas nätverk. Inte bara motsatt kön brukar innebära att någon är olämplig, det kan även röra sig om kvinnliga vänner som inte delar föräldrarnas normer. (KJ-A)

Intervjumaterialet visar emellertid också att hoten inte alltid behöver vara uttalade för att verka. De kan finnas inbäddade i ett normsystem där gränserna för det tillåtna och otillåtna är knivskarpa. Latenta dödshot kan finnas inom ramen för en familjerektion där det även finns kärlek och tillgivenhet. Faderns makt över dotterns liv och död är aldrig ifrågasatt. Hoten behöver heller aldrig uttalas.

– »Vår heder ligger mellan dina ben.« Det finns ett uttryck... »Om du drar din ena fot lite längre än den andra foten, när du går...« då betyder det att hon går snett i det spåret som dom har ritat upp för henne, att hon är begränsad. Hennes rättigheter är begränsade, hennes beteende är begränsat, och då betyder det att hon ska lyda hela vägen. Om hon begår ett brott... Brott enligt dem är att hon inte lyder eller att hon förlorat oskulden. Om hon drar skam över familjen, då döms hon till döden. Domen kommer redan när hon är en liten flicka att om hon gör detta, då är hon död. Det betyder att flickan hela sitt liv ska komma ihåg dom där meningarna, att om hon inte lyder, då kommer hon att bli mördad. Och hon lever med det här, hela livet. Då är det exakt som, tycker jag, att det blir exakt som att dom dödar flickan... Det behöver inte handla om vapen mot hennes huvud. Man tar ju livet av henne psykiskt. (KJ-C)

I likhet med andra övergrepp där närstående är inblandade är denna känslomässiga dubbelhet en faktor som försvårar flickornas möjligheter att göra motstånd och ifrågasätta förövarens handlingar. Brottet blir osynligt och det är svårare för kvinnorna/flickorna att få gehör för sin situation.

Den här kontrollen, ofta men inte alltid, i kom-

bination med fysisk misshandel bryter ner flickorna psykiskt på ett mycket påtagligt sätt. Men förtrycket tar sig som sagt inte alltid uttryck i regelrätta mordhot. (KJ-A)

Den situation som beskrivs i berättelserna uppvisar stora likheter med det psykologiska övertag som ofta föreligger i fall av psykisk misshandel av vuxna kvinnor.

– Det kan ju vara väldigt sofistikerat. De bara höjer rösten eller säger nånting eller tittar på nåt visst sätt, och det går ju nästan inte att belägga. Det är ju heller ingenting som är... alltså, olaga hot är ju en brottslig gärning, det kan man anmäla, men just det här kontrollerande beteendet, det kan man ju aldrig anmäla egentligen. (RKC)

Flera intervjupersoner påpekade att fokuseringen på hedersmord och dödshot gör att den vardagliga kontrollen och upprepade kränkningar kommer i skymundan.

– Alla tjejer som kommer till oss är inte hotade till livet, många har »bara« upplevt långvarig psykisk och/eller fysisk misshandel i hemmet, trakasserier såsom att föräldrarna läser dagböcker, går igenom samtalslistor på mobiltelefoner, övervakar så gott det går, kontrollerar tjejerna på olika sätt, förolämpar dem om de ifrågasätter något föräldrarna bestämt, en förseening kan leda till timslånga förhör med hot och ibland misshandel, inlåsning med mera. (KJ-A)

Utöver den fysiska misshandeln har flickorna i regel även utsatts för upprepade kränkningar, långvarigt förtryck och ständiga hot. Rikskvinnocentrum i Uppsala har påpekat att vuxna kvinnor som lever i långvariga misshandelssituationer också behöver långvarig behandling för att bearbeta sina upplevelser. Att söka hjälp kan vara första steget i en sådan process. När det gäller unga flickor som försöker bryta upp är det inte bara familjens hot som skapar utsatthet utan hela

livssituationen hänger på en mycket skör tråd.

Forskning om vuxna kvinnors erfarenheter av våld kan bidra till att frågor ställs om hur erfarenheter av våld och vardagskränkningar påverkar uppväxtvillkoren för unga kvinnor som ännu inte blivit vuxna. Även kunskapen om barnmisshandel kan ge värdefulla insikter. Men det behövs även forskningsinsatser som fokuserar på unga kvinnors erfarenheter av våld och på hur det påverkar inträdet i vuxenvärlden och identitetsutvecklingen.⁹

När söker man hjälp?

Intervjumaterialet och enkäten ger entydiga signaler om att flickor och unga kvinnor som söker hjälp befinner sig i en extremt utsatt situation. Man har nått ett vägskäl där inga andra möjligheter återstår.

– De som söker sig hit gör det inte för att de vill gå på fest eller träffa killar. De är livrädda. De mår jättedåligt. De flyr för sina liv... (KJ-A)

Intervjumaterialet visar att det ofta är en påtaglig försämring som utlöser flykten. En förestående skolexamen eller ett bröllop är händelser som kan göra att den ömtåliga balansgången mellan familjens krav och flickornas handlande bryts. Att sluta skolan kan innebära att flickan inte längre har möjlighet att förhandla sig ur ett tvångsäktenskap. Semesterresor kan dölja ett ofrivilligt giftermål. Ett förestående bröllop kan avslöja att bruden inte längre är oskuld.

Kontrollen över flickornas beteende, upprepade hot och misshandel bör ses som komponenter i en lång process där flickor socialiseras i en maktstruktur baserad på våldutövandet. Detta

9 Sociologen Åsa Eldén använder begreppet »splittrade kvinnligheter« för att beskriva den konfliktfyllda identitetskonstruktionen i spänningsfältet för föräldrarnas och majoritetssamhällets krav och förväntningar. Jag kan se splittringen även som en konsekvens av det institutionella ingenmansland som omger dessa unga kvinnors uppväxt som kulturiserade *andra*.

hindrar inte att flickorna (och kvinnorna) försöker hantera sin situation genom olika strategier. Att inordna sig i familjens regler kan vara en. En annan är att ljuga för föräldrarna och leva ett dubbelliv i väntan på att bli myndig. Det är först när dessa strategier inte fungerar som flykten blir aktuell. De framgår av berättelsen om Naima:

– Naima berättade att hon hela livet gjort som pappa ville eftersom hon trodde att han därmed skulle respektera hennes val som vuxen. Hon var en duktig student och gick alltid direkt hem från skolan. Hon umgicks bara med två väninnor vars föräldrar tillhörde familjekretsen. På det viset undvek hon att pappan skulle kunna misstänkliggöra henne för att göra något som i hans ögon var felaktigt. När det stod klart att hon skulle tvingas avbryta sina gymnasiestudier och giftas bort med en äldre man från hemlandet direkt efter skolavslutningen, insåg hon att det inte hjälpte om hon skötte sig. Hon ville inte gifta sig med honom, hon ville studera och bestämde sig för att fly. Hon kontaktade Socialtjänsten, det var då bara några dagar kvar till hennes skolavslutning.

Sökandet efter livsutrymme kan se ut på många sätt och det kan inte låsas in i kulturella vägval som t.ex. att »bli svensk« eller att ha »svenska« vanor:

– De här flickorna vill fortsätta plugga, leva ett eget liv. De flesta vill inte gifta sig alls, de vill bara kunna leva som de vill, plugga eller jobba, bara de får bestämma själva. (KJ-C)

När livsutrymmet krymper och möjligheterna att förhandla blir allt mindre är uppbrottet det enda som återstår. En önskan att leva ett eget liv på egna villkor driver många flickor till att bryta med sina familjer. De är ofta väl medvetna om de risker som följer med valet. En viktig utgångspunkt för det reparationsarbete som återstår är att bemöta flickans beslut med respekt och förståelse. Som en av intervjupersonerna uttryckte

det, »det är de (flickorna) som är experter på sitt eget liv«.

Varför blir kvinnor/barn miss-handlade?

Kvinnomisshandel är i regel relaterad till en extrem maktutövning och behov av kontroll. Våldet kommer in i bilden när kontrollen inte kan upprätthållas med andra medel. När det gäller barnmisshandel diskuteras sällan maktaspekterna men för flickor i gränslandet mellan barndom och vuxenliv är våldsinslaget i kontrollutövandet centralt. Utifrån intervjumaterialet och annan information tycks kontrollen över kvinnors liv och sexualitet stå i centrum, oavsett om det handlar om familjer och fäder som miss-handlar sina döttrar eller om kvinnor som miss-handlas av sina partners.

Enkäten tar upp frågan om vad som ligger bakom misshandeln. När kvinnor tillfrågades om skälet till att de blivit misshandlade och/eller hotade valde 32 av 93 kvinnor att uppgge »heder« som motiv. Kvinnorna fick möjlighet att välja ett eller flera av följande alternativ; a) svartsjuka, b) heder, familjens rykte och anseende, c) pengar, d) alkohol och/eller drogpåverkan e) annat.¹⁰

Eftersom enkäten hade givna svarsalternativ kan vi inte med säkerhet fastställa problembilden bakom misshandeln. Det är t.ex. inte uteslutet att det finns fler orsaker till misshandel eller att begreppet »heder« har ett på förhand givet förklaringsvärde. »Heder« har knappast en entydig innebörd och även om enkäten översattes till nio språk kan man inte utesluta att ordet »heder« representerar olika saker för de olika kvinnor som svarade. Man kan heller inte utesluta att den pågående debatten om »hedersmord« har påverkat svaren.

¹⁰ 112 kvinnor svarade på frågan. Av dessa kvinnor uppgav 93 att förövaren hade klargjort skälet till misshandel. Svaren fördelade sig enligt följande; svartsjuka 58, heder, familjens rykte och anseende 32, pengar 19, alkohol och/eller drogpåverkan 23, annat 41.

Principiellt är det också tveksamt att söka efter ett konkret skäl till bruket av våld. Det leder till felslutet att det finns ett orsakssamband mellan en viss företeelse och bruket av våld.¹¹ Det skulle i princip innebära att svartsjuka, alkoholism, heder, familjens rykte och anseende, pengar, drogpåverkan m.m. alltid leder till misshandel. Men faktum är att det finns män som kan hantera dessa problem utan att misshandla. På motsvarande sätt kan man inte dra slutsatsen att uppfattningar om heder och familjens rykte automatiskt leder till misshandel. Det kan finnas andra strategier både för att bevara familjens rykte och för att utöva kontroll.

Om man ser till alla svar på enkäten, som omfattar kvinnor med skilda bakgrunder, åldrar och nationaliteter kan man konstatera att 88 av 120 kvinnor uppger att de är utsatta för hårt kontrollerande beteende av förövaren. Det finns dock inga stora skillnader mellan kontrollen i de fall då kvinnor misshandlas av hedersskäl och kontrollen beträffande andra misshandlade kvinnor när det gäller fritid, umgänge och sexualitet. De tycks i lika hög grad vara utsatta för kontrollerande beteenden inom dessa områden. Däremot uppger »hederskategorin« i högre utsträckning att kontrollen även gäller »traditionella« och »religiösa« seder. Det står dock inte klart vilka dessa seder är och på vilket sätt detta ger upphov till misshandel och hot.

På grundval av intervjumaterialet kan dock frågan om »heder« relateras till männens eller släktens kontroll över kvinnors sexualitet. När det gäller döttrarnas situation innebär detta att föräldrarna har rätt att kontrollera flickornas umgänge, klädval och beteende. Syftet är att döttrarna inte ska ge upphov till ryktesspridning eller ens misstankar om att de utövar sin sexualitet. Umgänge med killar, i synnerhet från andra

religioner eller nationaliteter, uppfattas av många som ett hot och ett brott mot familjens heder. Att föräldrar kontrollerar sina barns umgänge, beteende och val i livet är inte ovanligt men frågan är vilka omständigheter som gör att kontrollbehovet tar sig uttryck i bruket av våld eller våldshot?

Bilden av förövaren

Utifrån offrens perspektiv är relationen till förövaren en viktig del i problembilden. När det gäller unga kvinnor som misshandlas av släktingar är förövaren i de allra flesta fall fadern. Det är dock inte ovanligt att flera personer är inblandade i misshandeln. Bröder, far- och morbröder ingår i bilden.

– Absolut vanligast är att det är papporna. Oftast märks manliga släktingar som är mer aktiva. Farbröder, manliga syskon, kanske kusiner kan vara inblandade: Men vanligast är att papporna är inblandade, det tycker jag absolut, men det finns också mammor som är inblandade och det är mammor som är emot tjejernas försök att leva ett eget liv. Jag läste nånting som nån hade skrivit som jag blev så himla förbannad över som också var såna här schabloner om hur en sån här traditionell patriarkal familj ser ut. Men mammorna kan absolut vara med och förmedla hot och vara med och lura och manipulera. Självklart är ju många av dom också misshandlade, det är ju inte så att i de här familjerna som de här tjejerna vuxit upp är det bara de som misshandlas. De har varit rädda för att lämna familjen därför att pappan då har hotat att slå mamman eller småsyskonen. (KJ-A)

Dessa uppgifter bekräftas av enkätsvaren. I 14 av 20 av fallen misshandlas döttrarna av sina fäder. Mödrarnas roll är inte sällan dubbel: de är både förövare och offer.

Hon kan ta den passiva rollen, på grund av rädslan, för att hon inte ska bli stämplad som en hora. I många fall blir mamman anklagad

¹¹ Enkäten som rapporten *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i det jämställda Sverige* baserar sig på innehåller inga frågor om förövarens motiv och avsikter. Däremot innehåller den utförliga frågor om kvinnornas erfarenheter av att bli utsatta för våld.

för att hon har hjälpt, hon har ju inte uppfostrat flickan på det sättet som hon skulle ha gjort. Det är mammans plikt att uppfostra flickorna så dom ska vara fina och oskulder. Det är mammans plikt ... (KJ-C)

Det finns fall där andra familjemedlemmar aktivt deltar i kontrollen och bestraffningen av de unga kvinnorna. En viktig bakgrund till våldet och misshandeln finns i den närmaste omgivningens reaktioner på ungdomarnas beteende och nya vanor. Ytterligare en dimension som påtalas av flera informanter är omgivningens press på att flickorna ska straffas. Det finns fall där fadern eller föräldrarna är utsatta för påtryckningar av andra släktingar. Boende i segregerade bostadsområden underlättar kollektivets kontroll över ungdomar;

Majoriteten av förövarna med utländsk bakgrund har bott i Sverige i över 10 år. Gruppen som enligt offren har gjort sig skyldiga till misshandel av hedersskäl utmärker sig inte när det gäller boende, utbildning eller arbetssituation. Föreställningen om att förövaren är en nyanländ invandrare som inte har kommit in i det svenska samhället bekräftas inte av enkätsvaren.¹² Även om materialet inte tillåter långtgående slutsatser är det intressant att se dessa resultat mot bakgrund av Lundgrens och Heimers (2002) undersökning som visar att våldsbenägenheten inte är kopplad till någon speciell samhällsklass eller etnisk bakgrund.

Även om det generellt är möjligt att relatera våldet till kontroll och makt är det anmärkningsvärt att förövarens värderingar och beteende problematiseras i mycket större utsträckning när det gäller män med utländsk bakgrund jämfört med män som är födda i Sverige. Retoriken om integrationsbrister, kulturella traditioner, släktens påtryckningar, okunskap om svenska traditioner och värderingar är alla dimensioner i en process som bekräftar invandrade fäders kulturella avvikelser samt potentiella eller faktiska våldsbenägen-

¹² Underlaget är för litet för att kunna säkerställa några samband mellan dessa grupper.

het. Mot den bakgrunden kan man ställa frågan om varför det finns fäder med invandrarbakgrund som *inte* misshandlar sina döttrar.

När förövaren kulturiseras, det vill säga förutsätts vara en produkt av sin kultur, är assimilering den självklara lösningen på hans/hennes avvikande beteende. Frågan är vilken lösning som återstår för svenskfödda män som misshandlar sina kvinnor och barn?

Att bryta upp är inte lätt

Uppbrottet med familjen är en mycket svår situation för flickor och unga kvinnor, som i regel också befinner sig i en akut situation av hot. Informationen från kvinnojourerna visar att flickorna ofta mår mycket dåligt när de försöker bryta med familjen.

– Tjejer mår mycket dåligt när de kommer hit. De har gått och burit på det här länge, utan att kunna berätta för någon och utan att veta vad de ska göra. Många har gått i självmordstankar, har skuld känslor. De känner att de sviker... (KJ-A)

Det finns indikationer om att flickor/unga kvinnor som rymmer hemifrån och som inte har ett socialt nätverk hamnar i en extremt utsatt situation. Avsaknad av kontakter och behovet av bostad är en mycket påfrestande situation för en ung kvinna på flykt. Under intervjuerna berättas om fall där en sådan utsatthet har blivit inkörsporten till prostitution. Det handlar om en gradvis process där flickorna alltmer förlorar kontrollen över tillvaron:

– Det kan vara att man inte har någonstans att ta vägen och så träffar man en »snäll farbror« som erbjuder en plats att sova över. Sedan kräver han sexuella tjänster i gengäld, och så småningom är det inte bara han utan flera i hans bekantskapskrets som utnyttjar flickan (KJ-A).

De finns fall då hoten fortsätter när flickorna lämnar sina hem. Detta förstärker skuld kän-

lorna och försvarar för flickan att gå vidare. När Naima flydde hemifrån försökte hennes pappa få henne att komma tillbaka genom att hota andra i familjen:

Dagen efter ringde pappan till Socialkontoret och frågade efter sin dotter. De svarade att de inte visste och pappan insisterade på att få lämna över ett brev till flickan via Socialtjänsten. Socialsekreteraren frågade oss vad de skulle göra med brevet. Vi ställdes inför ett svårt val. Å ena sidan kunde brevet vara fullt av hot, å andra sidan var hon myndig och hade rätt att bestämma själv. Efter mycket vända frågade vi flickan vad vi skulle göra med brevet. Även hon funderade en stund, men valde sedan att läsa det. Hon blev mycket uppriven av det hon läste. I brevet framkom att pappan hotade att mörda hennes mamma om hon inte kom hem samma dag kl. 17.00. Naima berättade nu för första gången att pappan misshandlat hennes mamma så länge hon kunde komma ihåg och att hon insett att hon inte kunde hjälpa sin mamma, men att hon kunde hjälpa sig själv. Hon valde att stanna kvar på jouten. Hon arbetade under sommaren på vandrarhemmet. Det senaste vi

hörde är att hon studerar någonstans i landet. Hennes mamma lever.

Återanpassnings- och reparationsarbetet tar många resurser i anspråk. Detta är särskilt nödvändigt ju yngre flickorna är:

– Det är en jättestor skillnad gentemot när vi jobbar med äldre kvinnor. De är unga och ibland därför omognare men också därför att de inte har fått ta egna beslut när de har levt under väldigt hård kontroll där man aldrig får lära sig hur man gör en massa självklara saker, vilka saker de ska få göra, hur de ska använda sin tid. Man har ju mer att göra, man kan säga att vi har mer resurser på de yngre tjejerna. (KJ-A)

Åtgärdsprogram riktade till flickor och unga kvinnor som utsätts för våld och hot om våld måste ha deras situation som våldsoffer till utgångspunkt. Det innebär att se och beakta den process som leder till uppbrottet och de påfrestningar som den innebär för varje flicka. Erfarenheter från forskning om våld mot kvinnor och kvinnojourernas arbete med våldsoffer kan tillföra viktiga insikter om hur hjälpinsatserna kan utformas.

Kontakt med myndigheterna

När kvinnorna vänder sig till kvinnojourerna har de oftast redan sökt hjälp hos andra myndigheter. Av 115 kvinnor som svarade på frågan hade 85 varit i kontakt med socialtjänsten. 19 kvinnor uppgav att de inte hade fått någon hjälp. De kvinnor som enligt egen utsago hade fått hjälp var dock fortfarande i behov av skydd och stöd hos kvinnojourerna. Kontakterna med myndigheterna handlar enligt informanterna i alltför många fall om en lång historia av misslyckade möten med skolan, polisen och de sociala myndigheterna där flickornas situation missförstås, missbedöms och nonchaleras.

Socialtjänsten

Av intervjumaterialet framkommer att kontakten med de sociala myndigheterna inte sällan leder till att situationen förvärras för flickan.

– Vi har haft fall där Soc ringde till föräldrarna och frågade: »Vi har er dotter här och hon berättar att hon misshandlas hemma« så du kan förstå hur det gick för henne sen... (KJ-A)

– En dag ringde en socialsekreterare till juren och berättade att han blivit kontaktad av en flicka som var 18 år. Flickan som vi kan kalla Naima behövde hjälp med skyddat boende eftersom hon skulle giftas bort mot sin vilja. Socialtjänsten kunde inte hjälpa henne eftersom den här förvaltningen har en praxis att genast kontakta föräldrarna när det gäller unga människor som bor hemma och står under föräldrarnas försorg. Genom att kontakta oss valde socialsekreteraren

att frångå sin roll som myndighetsutövare. Han gjorde det som privatperson eftersom han hyste stor tilltro till Naimas berättelse. Naima kontaktade även Socialtjänstens ungdomsjour som också valde att hänvisa flickan vidare av samma skäl som ovan. (Terrafem)

Socialtjänstens utgångspunkt i familjer när minderåriga är inblandade är ingen självklarhet. I många fall är detta något som missgynnar flickorna enligt informanterna. I andra fall är socialtjänsten inte den rätta instansen för att uppnå en överenskommelse.

Utgångspunkten i familjen innebär i praktiken att frångå principen att man ska utgå från barnets bästa. Förväntningar om att flickan ska komma överens med sina föräldrar innebär att inte ta flickans situation som våldsoffer på allvar.¹³ En återförening med familjen är inte alltid möjlig eller ens eftersträvanvärd.

– I vissa fall går det inte. Det finns familjesituationer som är så skadliga att det enda som återstår är att skilja flickan från sin familj.(KJ-A)

– Det går inte att liksom gå bakvägen och säga att »först ska du åka tillbaka till din familj, och sen kanske vi kan lösa nånting« utan först måste den här personen få möjlighet att bygga upp sitt självförtroende och gå tillbaka till en relation

¹³ Detta är också anmärkningsvärt mot bakgrund av de rutiner som finns när det gäller vuxna kvinnor som utsätts för våld. Se Rikskvinnocentrum.

då, när den här personen är stark. Man kan ju inte tvinga dem tillbaka bara för att det kostar pengar. (KJ-C)

Situationen för minderåriga som måste behandlas i samarbete med föräldrarna hanteras ofta oförsiktigt och utan tillräcklig respekt för flickans situation. Utsattheten i familjen blir till en dubbel utsatthet inför de sociala myndigheterna.

– Tjejerna är tvungna att acceptera dåliga lösningar, att ingen lyssnar på dem, att inte bli trodda och att behandlas som om det var de som var problemet. Och det här är något som föräldrarna kan utnyttja sen. »Ingen kommer att tro dig!« eller »Tror du att någon bryr sig om vad du säger?« (KJ-A)

Beskrivningar av dessa misslyckade möten kan relateras till socialtjänstens oförmåga att se och hantera varje enskilt ärende utifrån dess egna premisser. Schablonisering, inte minst utifrån etniska föreställningar, gör att flickorna behandlas enligt en förutbestämd mall. Ett problem är också att flickorna inte behandlas som våldsoffer. Deras situation hanteras som generationskonflikter där målet är att uppnå en överenskommelse med föräldrarna. Ytterligare ett problem är att åtgärdernas karaktär tycks styras mer av bristande resurser än offrens behov av stöd.

Polisen

Erfarenheterna från kvinnojourerna visar att många kvinnor trots långvarig och grov misshandel tvekar inför en polisanmälan. Situationen är inte lättare för döttrar som står inför beslutet att anmäla sina föräldrar. Ändå visar enkätsvaren att det finns kvinnor som har varit i kontakt med polisen. Misshandelsfall som kommer till polisens kännedom gäller oftast flickor som befinner sig i en extrem situation av hot och som fruktar för sina liv.

Det finns dock en rad hinder som försvårar polisens arbete med att ge skydd till dessa flickor.

Ett av dessa är att lagstiftningen inte tar hänsyn till det psykiska övertag som vissa föräldrar har över sina barn:

– Man måste få in det här med människorov i lagstiftningen också, alltså när de tas till det gamla hemlandet så använder ju ofta fäderna eller föräldrarna en form av psykiskt övertag, och det här med psykiska övertaget måste in i brottsbalken, det är vad jag tycker. Man har kränkt dem och gjort dem så små under en så lång tid att de lyder i stort sett minsta vink, och då räknas inte det som människorov utan det räknas som olaga tvång och det är jättesvårt att få hem tjejerna på det olaga tvånget från ett annat land...Men får du däremot upp det till människorov blir det ett helt annat förfaringsätt... (KÅÅ)

Ett annat hinder är att polisens resurser är otillräckliga för att hantera dessa fall, vilket försvårar möjligheterna till att utreda, följa upp och erbjuda lämplig skydd till flickor som utsätts för våld och hot. Enligt kvinnojourerna kan kostnadsfrågan påverka polisens bedömning av flickornas behov av skydd och den hjälp hon erbjuds.

Det som dom tänker på är inte hennes säkerhet. I många fall handlar det om brist på personal. Det ska finnas två personer som följer flickan och när det inte finns tillräckligt med personal då får hon inte gå ut och träffa någon. Men de kan inte vara inlåsta ... flickan håller på att bli deprimerad hemma... (KJ-C)

Bemötandet varierar och det finns inga klara rutiner när det gäller hur våld och hot mot unga flickor ska hanteras. Det finns behov av kunskaper och institutionaliserade metoder för att bemöta unga flickor som utsätts för våld och hot hos polisen. Resursproblematiken tycks också sätta hinder i vägen för en effektiv hantering av denna typ av våldsbrott som är både resurs- och kompetenskrävande.

Andra institutioner

Av enkätsvaren framgick att många kvinnor även hade sökt hjälp hos kyrkan, skolan eller sjukvården. Nästa alla flickor som utsätts för våld och hot av sina släktingar hade haft kontakt med skolans kurator. Det är svårt att bedöma i

vilken utsträckning som dessa institutioner kan erbjuda stöd i det långsiktiga reparationsarbetet som uppstår efter misshandeln. Mycket av den respons som flickorna får tycks dock styras av slumpen och huruvida de lyckas hitta rätt person vid rätt tillfälle.

Kvinnor och invandrare

Frivilliga organisationers insatser

Under det år som gått har det blivit uppenbart att skyddet som hotade kvinnor får inte är tillräckligt effektivt. Flickor och unga kvinnor som söker hjälp av samhällets institutioner tas inte på allvar.¹⁴ En stor insats görs däremot av landets kvinnojourer och i synnerhet av jourer som har startats på initiativ av kvinnor med invandrarbakgrund.

Idén med särskilda jourer riktade till invandrade kvinnor är ingen självklarhet. En jourtelefon för invandrade kvinnor som drevs i projektform inom Stockholms *Alla Kvinnors Hus* stängdes efter fyra år av Styrelsen på Stockholms kvinnojourer, som menade att den borde vara en integrerad del i den ordinarie joutrens verksamhet.

Kvinnojourer och jourer för invandrade kvinnor

En gemensam bakgrund för de jourer som intervjuades för denna rapport är att jourverksamhet utvecklas parallellt med andra föreningsaktiviteter för att kunna bemöta ett uppdämt behov hos kvinnor som inte fick gehör vare sig hos socialtjänsten eller hos »vanliga» kvinnojourer. Jourverksamheten har bedrivits under många år och knyter till sig många frivilliga insatser.¹⁵

14 Detta är något som påpekats av forskningen under en längre tid. Denna kunskap har dock inte hindrat att problemen upprepas gång på gång. Se t.ex. Knocke (1997).

15 En kartläggning av *Flickor i starkt patriarkala familjer i Uppsala*, Nelin (2002) visar att det finns ett informellt stödverksamhet baserad på det privata engagemanget av kvinnor med invandrarbakgrund.

Vilka specifika behov fanns bland kvinnor med invandrar bakgrund? Ett första konstaterande är att när det fanns språkbarriärer saknade kvinnorna möjlighet att bearbeta sina känslor:

– Det var många kvinnor som bodde på kvinnojouren och flera av dem kunde inte prata svenska. Så de bodde månad in, och månad ut, utan att ha möjlighet att bearbeta sina känslor och prata om sin situation. De gånger som socialtjänsten kom med tolk, det var två gånger och det var väldigt mycket relaterat till detta med hur mycket det kostade och »vad tänker hon göra«? ... (KJ-B)

– Vi som arbetade tyckte att det behövdes en verksamhet för kvinnor som ville prata på sitt eget språk, för att det är lättare att bearbeta sina känslor på sitt modersmål. Men 1997 var det två unga kvinnor som ringde till oss och berättade att de ska bli bortgifta och de frågade oss om det fanns någon läkare som kunde sy ihop mödoshinnan. Det var då de flickorna började ringa, och vi anordnade en konferens och vi bjöd flera myndigheter också, för att prata om de nya problemen som vi såg var på gång. På den tiden var det en het potatis. Det var ingen som ville prata om det. Sen när fler flickor ringde till oss, frågade vi dem, eftersom de pratar perfekt svenska om de skulle vilja ringa till tjejjouren som hade startat här, och om de kunde kontakta flickor i sin egen ålder. De sa att de ville ringa till oss för att vi var kvinnor av utländsk härkomst, och ville gärna prata med kvinnor som var från

deras egna länder, eller religioner, som kunde förstå den situationen. Och de uttryckte det på det sättet att »Det är bättre för att ni förstår, ni vet vad det handlar om. Om jag ringer till en svenska måste jag börja från början, och jag är för trött för att börja från början«...«Nej jag vet inte, jag skäms om jag ska berätta såna saker.» eller en annan sa en gång »Alltså... Jag vet inte vad jag ska göra men socialsekreteraren blir mer ledsen än jag när jag berättar«. (KJ-B)

Att behöva berätta sin historia »från början« och att »skämmas« för sin egen situation av förtryck är enligt informanten anledningen till att unga kvinnor med invandrabakgrund söker sig till kvinnor med liknande bakgrund för att få hjälp. Det kan vara ett uttryck för rädslan för fördömande, men även för internaliseringen av en position som avvikande, underordnad etnifierad »andra«. Det etniska dimensionen, uttryckt som det erfarenhetsmässiga avståndet, mellan våldsoffren och de som förväntas ge stöd är en viktig komponent i kvinnornas möte med samhällsinstitutionerna.

Det var inte bara ett behov bland invandrade kvinnor och flickor med utländsk bakgrund som inte fick gehör hos vanliga kvinnojourer, som ledde till att dessa nya jourer startades. Invandrade kvinnor som ville arbeta mot kvinnovåldet hade svårt att komma tillrätta i vanliga organisationer. Trots att det har funnits många medlemmar med invandrabakgrund sedan 1979 då Stockholms *Alla kvinnors hus* bildades var det först 1995 som en person med utomnordisk bakgrund blev invald i styrelsen

Många kvinnor upplevde att deras intresse och engagemang inte fick utrymme i verksamheten:

– Det finns kvinnor med utländsk härkomst som vill vara med i arbetet mot våld mot kvinnor, för jämställdhet... Många av dem känner inte att de har en plats i de befintliga organisationer som det svenska samhället har. Varför är det så? det kan finnas olika aspekter. När jag frågade mina svenska medsystrar där, »Varför

finns det inga kvinnor av utländsk härkomst i vår organisation?« sa de »Nej, vi vet inte. Dörren är öppen. De kan komma in och de kan vara medlemmar.«

Den situation som beskrivs ovan visar på de institutionella brister som finns när det gäller att se och bemöta speciella behov bland kvinnor med invandrabakgrund. Möjligheten att bearbeta på sitt eget språk och avsaknaden av ett socialt nätverk är konkreta behov som nu kan tillgodoses genom frivilliga organisationers arbete. Dessa brister finns även när det gäller att uppmärksamma specifika problem som kan drabba kvinnor med rötter i andra länder. Juridisk sårbarhet för nyinflyttade, kyskhetskraven, tvångsäktenskap samt omgivningens fördomar och (van)föreställningar om kulturell särart är alla uttryck för former av utsatthet som hittills har vunnit föga gehör i gängse analyser av våld mot kvinnor.

En uteslutningspraktik?

Framväxten av kvinnojourer med kompetens att hantera dessa problem bör även ses i ljuset av en uteslutningspraktik i de ordinarie jourernas verksamhet och oförmåga att ta vara på de erfarenheter och den kompetens som kvinnor med invandrabakgrund kunde tillföra jourens arbete. Det är också denna kompetens som gör det möjligt för jouren att agera som ett skydd för kvinnorna, mot diskriminerande handlingar i det omgivande samhället:

– Vi bryter på svenska, och det är det som är fel. En gång ringde jag en åklagare för att hjälpa en kvinna som hade blivit utsatt för våld. Den kvinnan hade inte meddelats av polisen att hon hade rätt till ett målsägandebiträde. Det var en fredag och tisdagen därpå skulle rättegången äga rum. Det är jättesvårt att på kort tid hitta en advokat som kan sätta sig in i hennes situation och hjälpa henne. I slutändan är det åklagaren som för hennes talan. Så jag ringde till åklagaren och

sa att jag ringde härifrån och berättade att den kvinnan inte hade något målsägandebitråde. Och så förklarade han för mig att »men jag är inte målsägandebitråde« och jag sa »Nämen jag vet att du inte är målsägandebitråde, jag vet att du är åklagare, men jag undrar om du som åklagare tänker träffa henne innan, för att förbereda hennes försvar?« och så fortsatte han med att han är inte målsägandebitråde, och förklarade hela processen för mig. Det är som om han utgick från att jag inte visste och han var väldigt, väldigt överlägsen och... och sa detta, förklarade för mig hur saker och ting borde fungera. Jag blev väldigt irriterad på honom och till slut sa jag »Sluta vara överlägsen, jag vet hur systemet fungerar. Jag vill att du lyssnar på min fråga, jag frågade en helt annan sak!« och då blev han tyst och lyssnade på mig. Det är så man blir bemött ibland när man ringer och bryter på svenska. Dom börjar förklara hur saker och ting fungerar utan att veta att ibland kan man saker bättre än dom själva. Det är detta med att alltid när man bryter på svenska, så är man okunnig. Det är inte bara att man bryter ... (skratt).

Berättelsen är ett av många exempel på hur etnicitet, vare sig det handlar om brytning, utseende eller bakgrund, medför ett nonchalant bemötande från myndigheter. Det är viktigt att lyfta fram att en del av jourernas specifika kompetens består just i att kunna se och hantera dessa uttryck för vardagsdiskriminering som kvinnor med utländsk bakgrund utsätts för. Att kontakta myndigheterna genom kvinnojouren kan skona kvinnorna från ett nedlåtande bemötande:

– Jag skulle inte själv vilja befinna mig i en sån situation... att vara utsatt för våld och att bemötas med nonchalans. Det enda sätt som vi har att hjälpa dom kvinnorna är att vi säger med mycket stolthet att vi ringer från vår organisation, så att det låter väldigt mycket så att ... (skratt) dom kan lyssna på oss. Men så borde det inte vara tycker jag. (KJ-B)

Kontakter med myndigheter

Kvinnojourernas insatser, inte minst de som riktar sin verksamhet till invandrade kvinnor, är vitt omtalade, men i praktiken kan samarbetet med andra aktörer, socialtjänsten, polisen och rättsväsendet vara kantat av revirmarkeringar, misstänksamhet och (van)föreställningar.

– Regelbundet samarbete? Regelbundna bråk med socialen, kan vi säga att vi har. (skratt) Och vissa socialkontor blir så här »åh nej, nu ringer dom igen!« Nädå, men... Ofta kommer vi dit tillsammans med någon som redan har varit där tidigare och inte fått hjälp, och så kommer vi dit eller håller på och ringer och bråkar med dom där för att de ska ta sitt ansvar. Det har varit gånger när vi har trott att »Åh! Nu vill de samarbeta med oss, gud vad bra!«, då kan vi hjälpas åt. När det har varit till exempel tjejer som behöver skyddat boende kan de här socialsekreterarna till en början vara jätteengagerade just då, och sen är det kört. (KJ-A)

Det finns också en stark frustration över det ointresse som andra aktörer visar för tillvaratagandet av den kunskap som finns hos landets kvinnojourer och som inte sällan leder till att schabloniserade föreställningar sprids oreflekterat. Bristen på dialog och erfarenhetsutbyte blev uppenbar i diskussionen om »hedersmord« där debatten tidigt fastnade i låsta positioner.

– Min fråga är: Varför tar man inte utbildare som har kunskap om våld mot kvinnor? För att det våld som dom flickorna blir utsatta för, dom kvinnorna av utländsk härkomst blir utsatta för, det är varken mer eller mindre än våld mot kvinnor, men med andra uttryck. Man måste se sammanhanget, man kan inte isolera problematiken och se våldet mot flickor med utländsk härkomst som om det skulle vara en annan företeelse, av en annan sort, som utövas av folk från ... månen. Det är ett problem att folk som inte har kunskap om våld mot kvinnor gör kon-

stiga analyser utan att koppla till den process av isolering, av kontroll, av makt som kännetecknar våld mot kvinnor över hela världen. De har inte kunskap att sätta den pappa eller den familj eller den broder som misshandlar en flicka med utländsk härkomst i ett sammanhang. Det är en del av våld mot kvinnor, det är ett uttryck för våld mot kvinnor, och det kan inte kallas hedersmord och vi i Sverige kan inte kalla dem hedersmord. (KJ-B)

Kvinnojourernas arbete förutsätter ett gott samarbete med andra institutioner. Detta är svårt att uppnå då samarbetet tycks bero mer på tillfälligheter och rätta kontakter än på etablerade former av samverkan.

Avsaknaden av en adekvat institutionell ram samt den bristande kontinuiteten i tillflödet av resurser är stora hinder i jourernas arbete.

Traditionella kulturmönster eller en generell könsmaktordning?

Kan våldet mot kvinnor förklaras med hänvisning till traditionella kulturmönster eller ska förklaringen sökas i en generell könsmaktordning som finns i alla samhällen, inklusive det svenska? Det tragiska mordet på Fadime Sahindal öppnade för en våg av kulturalism där kulturen, i synnerhet invandrades kultur, blev huvudförklaringen till att våld mot kvinnor förekommer. Det kan tyckas paradoxalt att debatten fastnade i sådana polariserade ställningstaganden eftersom kulturer präglas av könsstrukturer, samtidigt som det är teoretiskt accepterat att könsmaktordningen aldrig kan frikopplas från andra maktstrukturer i samhället. Ett könsförtryck som inte är förankrat i kulturella föreställningar är lika omöjligt som en könsneutral kultur. Men det är just detta komplexa förhållande, förekomsten av simultana strukturer av klass-, könsmässigt och etniskt förtryck, som till en del kan förklara debattens polarisering (och fallgropar).

»Svensk« kultur och »invandrar-nas« kultur

Kontrasten mellan det som definierades som svensk kultur och tradition och invandrarernas kultur blev föremål för många engagerade inlägg i den offentliga debatten:

- Den kulturella genusordning som har vuxit fram i Sverige är något att vara stolt över, trots latent utbrott av gamla föreställningar som

bygger på manlig övermakt. Det är en kultur att föredra framför den syn som ligger bakom dottermord. (Hirdman DN).

- Konflikterna är inte bara konflikter mellan flickan och hennes familj/släkt utan även mellan familjen/slakten och det svenska samhället och den har sin grund i motstridiga synsätt i grundläggande värde- och moralfrågor. Dessa rör framför allt synen på kvinnan och kvinnö-emancipationen. (Schlytter)

- Invandraren visar sig i själva verket som allra mest svärfångad när det gäller synen på våld och förtryck av kvinnor. Kvinnofrågan tycks rymma integrationspolitikens konfliktfyllda kärna, och även dess kollaps...konsten att acceptera olikhet innefattar också ett möte – eller kanske snarare en clash – mellan kyskhetskultur och jämställdhetskultur. Med kyskhetskultur avser jag att flickors beteende och speciellt bevarandet av oskulden är knutet till familjens heder, ett livsmönster som starkt präglar och begränsar kvinnors och flickors liv i stora delar av Asien, Afrika och Mellanöstern. Och jämställdhetskulturen, ja det känner vi ju. (Hultman, Ordfront 11/2001)

Mikael Kuriala gick till hårt angrepp i en debattartikel i DN (020306) mot dem som ifrågasätter kulturella förklaringar till mordet på Fadime Sahindal. Dessa kritiska röster kan enligt honom delas in i två grupper:

- För att undvika att se mordet på Fadime (och

andra »hedersmord«) som ett kulturspecifikt uttryck finns alltså två huvudsakliga strategier att tillgå. För det första, att marginalisera händelsen så till den grad att den bara gäller en (galen?) individ, eller, för det andra, att generalisera händelsen så till den grad att den blir universell. Med andra ord: vi tillåts generalisera så länge generaliseringen inkluderar oss alla, lyckas vi inte med detta måste vi partikularisera så att det bara gäller en individ eller en liten grupp som måste definieras som »avvikande«.

Under det att Hirdmans fokus ligger på den överlägsna kulturella genusordningen i Sverige, är Schlytter och Kuriala intresserade av att lyfta de kulturella grundvalarna för olikheter och konflikter mellan invandrade personer och det svenska samhällets institutioner.

»När människor lever i exil överdrivs ofta kulturen från det gamla landet. Människor som befinner sig på hemmaplan behöver inte förstärka sin etniska identitet mot övriga världen«. (Kuriala intervjuad av Arbabi & Fristorp 2002)

En gemensam utgångspunkt för dessa debattörer är att de likställer nation med kultur utan att problematisera den konfliktfyllda konstruktionen av nationalstaten som etniskt homogen. Argumentationen bygger på en kontrastiv förståelse av etnicitet där de andra per automatik representerar »det vi inte är«. Det är denna underliggande logik som leder debattörerna till antagandet att uppbrottet från hemlandet medför en förstärkning av den kulturella identiteten och ökar behovet av att särskilja sig från den övriga världen.¹⁶ Detta skulle i sin tur bidra till att förstärka värde- och normkonflikterna. Det är också denna dikotomi – att världen konstrueras som ett antingen eller – som gör att förklaringar till våldet mot kvinnor söks inom den kulturella sfären och utan att ta hänsyn till dess individuella, institutionella och strukturella komponenter.

16 En sådan föreställning finns även i offentliga utredningar. Se t.ex. SOU 2000:77.

En polariserad debatt

Dessa ståndpunkter har inte stått oemotsagda. I samband med mordet på Fadime utgick ett pressmeddelande från Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige där man bl.a. fastslår följande:

– Vi inom kvinno- och tjejjourerörelsen anser att det handlar om ett kvalificerat kvinnohat. Det handlar inte om »invandrare«, det handlar om den patriarkala kultur som dominerar alla samhällen, även det svenska. Män och pojkar tar sig rätten att förtrycka, hota, misshandla och i förlängningen döda kvinnor och flickor.

Kvinnjourernas ståndpunkt bygger på en förståelse av våldet mot kvinnor som ett strukturellt problem. Att lyfta fram det strukturella våldet kan ses som en viktig markering när den offentliga debatten snarare tenderar att göra förekomsten av våld mot kvinnor till ett avvikande beteende inom vissa specifika grupper. Lundgrens, Heimer, Westerstrand & Kalliokoski (2002) forskningsresultat som presenteras i *Slagen dam – mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige* (2002) slår fast att åtta av tio kvinnor som lever i misshandelsförhållanden är gifta eller sammanboende med män födda i Sverige. Dessa uppgifter menar författarna slår håll på myten att det är våldsamma invandrade män som misshandlar kvinnor.¹⁷ Åsa Elden påtalar nödvändigheten av att problematisera begreppet kultur och om behovet av att diskutera hedersmord bortom det kulturella paradigmet. Hon vänder sig mot det sätt på vilket begreppet kultur används för att konstruera skilda tolkningsramar för männens våld mot kvinnor.¹⁸

Genom det Nationella sekretariatets för genusforskning mailforum pågick en intensiv debatt

17 Lundgrens, Heimer, Westerstrand & Kalliokoski (2002) forskningsresultat som presenteras i *Slagen dam* (2002). Estrada och Nilsson (2003) har nyligen presenterat forskningsresultat som relaterar förekomsten av våld mot kvinnor till socioekonomiska faktorer.

18 Återgiven i »Våld mot invandrarflickor, vad vet du?«

med anledning av den kritik som forskarna de los Reyes, Knocke, Johansson, Molina och Mulinari riktade mot Hirdmans ståndpunkt. Kritikens huvuddrag handlade om den svenska feminismens etnocentrism och oförmåga att kritiskt granska jämställdhetens politiska premiser och nationalistiska utgångspunkter. När den traditionella feminismen skyndar sig att markera olikheter mellan »den kulturella genusordningen i Sverige« och den som tillskrivs invandrade grupper är detta ingen oskyldig verksamhet. Det hör till maktens privilegium att definiera tolkningsramar som legitimerar en rådande (etnisk) ordning. Att dela upp könsförtrycket i avskilda kulturella rum ger möjlighet att symboliskt förlägga det patriarkala våldet utanför gränserna för vad som är svenskt och att bevara bilden av en jämställd svenskhet.

Kön, etnicitet och makt

Våld och hot mot unga kvinnor med invandrarbakgrund aktualiserar diskussionen om kön, etnicitet och makt. Debatten om hedersmord avslöjar att det finns många och viktiga kunskapsluckor men även betydande ideologiska skiljelinjer. Ointresset för etnicitet som maktrelation och kulturiseringen av utlandsfödda personer och deras barn kan ses som uttryck för en institutionell diskriminering som vidmakthåller föreställningar om de underordnade »andra«. Avsaknaden av forskning som integrerar ett köns- och etnicitetsperspektiv har medfört att vi saknar viktig kunskap om hur den etniska diskrimineringen ökar kvinnors utsatthet. T.ex. har frågan om hur olika former av manlig överordning samverkar för att vidmakthålla kontrollen över kvinnorna inte fått gehör inom forskarvärlden. Inte heller har forskarsamhället intresserat sig för att skaffa kunskap om den utsatthet som härrör från den strukturella diskriminering som genomsyrar arbetslivet, rättväsendet, skolvärlden och välfärdsinstitutionerna.

Många feminister har velat integrera könsanalyser med klass och etnicitet genom att

påtala den dubbla diskriminering som drabbar t.ex. invandrade kvinnor i egenskap av kvinnor och invandrare. Eller som Floya Anthias föreslår, handlar det dubbla förtrycket om att underordnas två könsmaktordningar: den egna gruppens och majoritetssamhällets. Även om metaforen dubbel diskriminering är talande (och slagkraftig), skapas det en indirekt association till separata strukturer (kön/eticitet/klass), eller till det som svenska feminister har kallat »kulturella genussystem«. Ytterligare ett problem är att ett sådant perspektiv osynliggör hur dessa olika former av förtryck konstituerar varandra. T.ex. skulle individuella uttryck för manlig övermakt i hemmet inte ha så förödande effekter om det inte fanns en likgiltig attityd från omgivningen («det är deras kultur») eller en mer eller mindre uttalat tillåtande attityd från myndigheter och andra institutioner. Den oförklarliga underlåtenheten gentemot kvinnors och barns situation av våldsoffer är ett exempel på detta. Om könsförtrycket förläggs till »patriarkala enklaver«, är det också möjligt att skapa en illusion av »kulturella frizoner«. När regeringens insatser riktas mot kvinnor och flickor som lever i familjer med »patriarkala mönster« utgår man samtidigt från att det finns kvinnor och flickor som inte lever i familjer med patriarkala mönster och, vilket är ännu viktigare, att det är inom familjens privata sfär som dessa patriarkala mönster förekommer.

Kan den förtryckta tala? frågade Gayatri Spivak i en uppmärksammat artikel om änkebränning i Indien (1995). Utan att för ett ögonblick relativisera vidrigheten i en sådan handling visar Spivak hur koloniserarens moraliska indignation genomsyrades av föreställningar om »den vita rasens« överlägsenhet och hur påkallandet av infödingarnas missgärningar gjordes till förvärdning för koloniseringens brutalitet. Hon visar alltså hur det kan finnas flera bottenar i det filantropiska intresset för »den andra kvinnan«, en kvinna som inte är som »vi«. Spivaks vill synliggöra hur fördömandet av detta (och andra) ohyggliga brott aldrig kan frikopplas från andra maktstrukturer i samhället. I den koloniala berätt-

telsen legitimerar den mörke mannens barbari den vite mannens civilisatoriska projekt. Berättelsen om »vita män som räddar mörka kvinnor från mörka män« är en effektiv täckmantel för såväl könsförtryck (av alla kvinnor) som kolonial dominans (över en bekönad andra). I en sådan berättelse är offrens röster ohörda, deras erfarenheter nedtystade och deras framtid predestinerad.

Utifrån Spivaks resonemang kan man dra slutsatsen att förhållningssättet till könsmaktordningen aldrig är oberoende av andra strukturer av förtryck. Som debatten i Sverige visar kan detta antingen leda till att könsförtrycket förläggs till andra kulturella/nationella rum eller också till förnekandet av specifika former av könsförtryck om det finns en risk att det förstärker fördomar och leder till ökad rasism och diskriminering. I ett samhälle där strukturell diskriminering och vardagsrasism förekommer är såväl erfarenheter av könsförtryck som förhållningssättet till detta förtryck genomsyrade av rasistiska föreställningar och stereotyper. Det är med andra ord inte möjligt att förhålla sig till könsförtrycket utan att ta hänsyn till föreställningar om etnicitet/ras eller kultur som markörer för över- och underordning. Paradoxen ovan kan botten i kunskapsmässiga brister när det gäller att kunna relatera individernas livsvillkor till generella strukturer av könsförtryck och etnisk diskriminering. Det är denna oförmåga som gör att de underordnades

berättelser om förtryck förblir ohörda. Paradoxen kan därför även tolkas inom ramen för en kamp om problemdefinitionen, där de olika positionerna i debatten ger uttryck för differentierade levnadsvillkor och erfarenheter bland kvinnor i det jämställda Sverige.

Vägen ur ut denna dikotomi innebär i praktiken att kunna förhålla sig till varje individs specifika villkor, i skärningspunkten för könsmässiga och etniska hierarkier. Att osynliggöra är också en form av diskriminering. Som en av de intervjuade uttryckte det:

Dom kvinnorna känner inte igen sig i den bilden. När man säger att »alla vi kvinnor är förtryckta och vi sitter alla i samma båt, vi är alla underordnade män« överdriver man likheterna. Att misshandlas av sin man är inte samma sak som att bli utsatt för könsstympning eller kontrollerad av familjen som bestämmer vem man ska man gifta sig med. Det är viktigt att någon pratar om de former som jag blir utsatt för våld. (KJ-B)

En utmaning för den framtida forskningen är därför att kunna identifiera och namnge specifika former av förtryck för att kunna bidra till nya problemdefinitioner som öppnar för fler handlingsmöjligheter och där fler kvinnor kan känna igen sig.

Våldets kulturisering. »Hedersmord« och bilden av »den andra«

Frågan om hedersmord och hedersrelaterat våld omges av en laddad opinion och polariserade uppfattningar, förmedlade genom media och i forskningsrapporten. Enligt uppgifter som Lundgren, Heimer et al (2002) presenterar i undersökningen *Slagen dam* har 46 procent av alla kvinnor i Sverige över 15 år, egna erfarenheter av våld eller hot om våld. Det säger sig självt att det bakom denna siffra finns en mängd olika former och erfarenheter av förtryck. Men dessa skrämmande siffror är också ett uttryck för våldets strukturella karaktär, vilket är en avgörande premis för att kunna hantera specifika våldsformer.

När är våldet hedersrelaterat? Vilken specifik typ av våld vill vi beskriva?

Intervjumaterialet visar att meningarna går starkt isär i denna fråga. För vissa intervjupersoner har begreppet heder ett självklart förklaringsvärde och betecknar en definitiv problembild.

– Jag blir faktiskt uppretad och mycket besviken på den här teorin som några har försökt att driva i samhället, att det är samma (typ av våld). Det är inte samma. Ett hedersmord är en avrättning, det är en ren avrättning. Det är planerat i förväg. Det är många som deltar i planeringen och de bestämmer vem som ska göra det. I Sverige försöker de hitta en passande person. Till exempel Sara i Umeå, de valde två, en bror och en kusin som är under arton år för att få mindre straff ... och de bestämmer var, hur, när och vem som ska göra det. Men i den svenska kulturen, i det svenska samhället, om en före detta begår, då

skäms han för det han har gjort, släktingarna kritiserar honom. Samhället accepterar inte den här barbariska behandlingen, de är mot det som han har gjort, och han skäms för det. Det är ingen planering i förväg. (KJ-C)

Andra intervjuade förhåller sig kritiska till företeelsen och är mindre bestämda när det gäller att avgränsa vad som ingår i »hedersbegreppet«.

När NN tänker på sin egen situation har hon svårt att se ett kulturmönster där alla inordnas på ett liknande sätt. Fadern och en av bröderna var beredda att straffa henne när hon flydde från sin man, men modern, systrarna och en av bröderna gav henne stöd och hjälpte henne att fly :

det är inte kultur, det är inte religion... det är hur man tänker, hur man är som människa. Om jag ska ta mitt exempel och min familj, mina systrar ... dom reagerade på samma sätt som min pappa och min storebror reagerade i början. Men min yngsta bror han gjorde inte det fast dom levde i samma kultur. Eller hur...? det betyder att det är inte kultur. Vi har fula traditioner, men vi har också jättefina traditioner. Att vi håller av varandra, att vi hjälper varandra och sådär ... men samtidigt, vi har... jag vet inte, ibland jag tänker »varför dom gjorde sådär...?« (NN)

Andra påpekar att det finns risker med att våld mot kvinnor kulturiseras. Ett av dem är att det betraktas som ett integrationsproblem som i

första hand berör personer med invandrarbakgrund.

– Det är inte nåt integrationsproblem, det är ett jämställdhetsproblem och Margareta Winberg borde ta den frågan. Den borde vara på hennes bord. Men här pratar man om integration. Om att vi har isolerat de familjerna. Och man undrar vad händer med de svenska män som slår, är inte de integrerade? (KJ-B).

– Jag tycker att det är omvänd rasism för att man blundar för att en flicka blir misshandlad och förtryckt hemma. Om till exempel lärare i skolan inte reagerar när föräldrar vill gifta bort flickor som är femton år. Om man accepterar det, då accepterat man att hon är mindre värd. Att hon har begränsade rättigheter på grund av hon har kommit från ett annat land. Man ser problemet i ett kulturrelativistiskt perspektiv, inte i ett mänskligt perspektiv. Då blir det omvänd rasism. (KJ-C)

Det finns även en kritik mot bruket av begreppet heder som ett sätt att dölja eller nyansera allvaret i dessa typer av brott. Ytterligare en synpunkt är att fokuseringen på s.k. hedersmord och hedersvåld medför att andra former av våld mot kvinnor nonchaleras eller osynliggörs. Om flickorna inte är utsatta för mordhot tas fallet inte på allvar.

Ytterligare en dimension som framkommer i intervjumaterialet är att uppmärksamheten kring hedersmord ökar benägenheten att kulturisera. Detta leder till en förenkling av verkligheten och feltolkningar. Åtgärder och stödinsatser avgörs utifrån definitioner a priori av olika typer av brott och olika typer av förövare. I det praktiska arbetet är det viktigt att betona nödvändigheten av att kunna se varje flickas situation utan att fastna i schabloner. Det finns en stor risk att dessa schabloner osynliggör flickans specifika behov av hjälp:

– Bara att de tänker »Aha, från det landet, det är lika med B« det får inte bli så förenklat heller för att så är det inte (KJ-A om socialtjänsten).

Begreppet »hedersmord« implicerar en förövare som misshandlar och även är beredd att döda av »hederskäl«. Motivet skrivs in i en så kallad hederskultur där det inte bara är tillåtet utan även legitimt att misshandla. Därigenom skapas en förklaringsbild där det finns entydiga kopplingar mellan kultur och våldsutövande. Men intresset för förövarens (kulturellt präglade) motiv har även andra följder. Genom att lyfta fram »hedersskäl« normaliseras invandrade män som misshandlare. Intressant nog betraktas förövarens motiv som tämligen ointressanta i den forskning om våld mot kvinnor som bedrivs i landet. Undersökningen *Slagen dam – mäns våld mot kvinnor i det jämställda Sverige* innehåller inga frågor om eller diskussion av förövarens motiv. Förklaringar till männens beteende saknas även i RKC:s informationsmaterial. Intresset för (kulturella) motiv till våld tycks paradoxalt nog endast gälla förövare med utländsk bakgrund.

Kulturisering innebär att reducera en komplex verklighet men är också att skapa samhörighet och distansering. Distansering leder enligt intervjupersonerna inte bara till misstolkande eller nonchalerande av viktig information, utan också till felaktig bedömning av risker som i längden kan förvärra situationen för den aktuella flickan.

– Socialen är så där att dom har schabloner för det också. De tänker att det här är muslimska bönder från XX och då gör de si och så. Alltså de har ju såna schabloner. De kan också tänka att: »Men det här verkar ju vara en modern och vettig människa, han kan inte ha gjort så. Hon har säkert överdrivit«. Det är lite så att det är många fler män med utländsk bakgrund som blir fällda för våldtäkt till exempel. Jag pluggar juridik och varit på jättemycket rättegångar i utbildningssyfte och jag tror att det beror mycket på att man har lättare att tänka sig att en som är vit, arisk, blond, välutbildad, pratar bra, lågmäld och så, är oskyldig. Om han vet hur man ska föra sig har man lättare att tro på den personen. För man vill ju inte tro att nån som ser ut så gör såna saker, men om man ser nån

som man kan hålla på avstånd, som är konstig på något sätt, då är det lättare för dom att tro att den personen har misshandlat sina barn. Lite så jag tycker att det verkar vara när dom möter föräldrar. (KJ-A)

Det är inte bara individer som kategoriseras. Hur brottet definieras och tolkas av myndigheterna är också viktigt för den praktik som tillämpas. Vilka

relationer kommer till uttryck när en viss typ av handlingar definieras som »hedersrelaterade«? För det första kan vi konstatera att det finns en stor risk att schabloniseringen gör att offrens specifika situation inte uppmärksammas. Individens fall görs till ett fall av något som redan är definierat. För det andra kan vi se att det skapas en distansering som försvårar att dessa fall tas på allvar.

Att (inte) bli tagen på allvar

Att »inte bli tagen på allvar« är ett återkommande tema i intervjuer och berättelser om våld mot kvinnor och barn. Att inte bli trodd eller att få höra att »det är nog inte så farligt« innebär inte bara att risken för fler övergrepp består utan även en djup kränkning, från de som borde erbjuda stöd och hjälp.

– Därför säger jag att man ska lyssna på flickorna, det är de som är experter på sina egna liv. Hur ska jag veta hur hon verkligen har det hemma? Hur ska jag veta att en pappa som säger – som en flicka berättade för mig – att: »Jag ska slakta dig. Först ska jag ta dina händer och sen dina armar.« Hur ska jag förstå hennes känslor? För mig känns det hemskt, men förstår du, det är hon som kan sin situation. Det är hon som vet om pappa är kapabel till att mörda eller inte, det är väldigt svårt för mig eller för någon annan att avgöra. Och det är därför jag anser att man borde ta deras berättelser på allvar, och tro på dem.« (KJ-B)

– »Men, kan det vara så illa som de berättar?« och då säger jag oftast »Ja, det är så illa som de berättar.« (KÅÅ)

Vad är det som gör att berättelser om våld och övergrepp nonchaleras av de som borde reagera och ge stöd? Efter mordet på Fadime hördes uttalanden om att det handlar om brott vars motiv och bakgrund »känns så främmande« och närmast omöjliga att förstå utifrån trygga, svenska uppväxtförhållanden. Okunskapen, flatheten, ointresset förklarades med det »för oss« obegripliga i

dessa handlingar. Att förfråmliga blir ett sätt att distansera sig och att markera att våld och övergrepp inte angår oss.

Är det så, tanken svindlar, att det finns begripligt och obegripligt våld? Frågan är inte retorisk. När Rikskvinnocentrum berättar om myndigheternas bemötande av misshandlade kvinnor dyker uttrycket *våld av normalgrad* upp

Om inte våldet har varit av den graden att hon nästan har förlorat livet, är det våld av så kallad normalgraden som polisen brukar säga, så är det väldigt lätt att man förringar det alltså, att man inte ser allvaret i det. (RKC)

Gränsdragningar mellan obegripligt våld och våld av normalgrad är svåra att dra. I det ena fallet är det våldets definition som främmande och »obegripligt« som förklarar undfallenheten. I det andra fallet är det tvärtom normaliseringen, våld som kanske inte dödar men är tillräckligt allvarligt och vanligt förekommande för att skapa en egen benämning, som ger upphov till förringning. Båda benämningarna har dock det gemensamt att de lyckas neutralisera våldet och göra våldsoffren mer eller mindre osynliga.

En genomgång av utredningen om barnmisshandel (SOU 2001:72) och den kritik som där riktas mot de sociala myndigheternas underlåtenhet när det gäller att hantera misshandelsfall och värna om barnens perspektiv indikerar att brott mot barn överlag tycks vara obegripliga. Läsningen av RKC-rapporter och Katarina Wenestams bok *Flickan och rättvisan* kan läsas som en bekräftelse på att uttrycket »våld av normal-

grad« är högst relevant för att problematisera våldet mot kvinnor i Sverige.

Om våld mot kvinnor och barn överlag tycks kunna fortgå utan ett effektivt ingripande från samhället, varför skulle det vara lättare att se, förstå och motverka våldet och övergreppen mot flickor och unga kvinnor med invandrarbakgrund?

Samhällets (bristande) beredskap

Om »hedersperspektivet« gör våld mot kvinnor till ett kulturellt problem som förekommer inom patriarkala familjers privata sfär har regeringens officiella hållning i fråga om våldet mot kvinnor i allmänhet varit att placera individuella våldshandlingar inom ramen för det omgivande samhällets beredskap att agera:

– »Mäns våld mot kvinnor kan bara ske ifall omgivningen blundar eller tigande samtycker. Så skall det inte vara i ett land med lång tradition av kvinnofrid. Trots att kvinnor misshandlas och dödas av männen i sin närhet, finns det fortfarande alldeles för många som inte vill se. Frågan om kvinnofrid handlar ytterst om männen som slår. Ingen kvinna skulle utsättas systematiskt för mäns våld om inte någon blundar för och på ett omedvetet sätt osynliggör förövaren« skrev jämställdhetsminister Margareta Winberg i en debattartikel tillsammans med Lars Jalmert, forskare vid Stockholms universitet. (Sydsvenskan den 17 februari 2002).

Winbergs ståndpunkt lyfter fram det omgivande samhällets ansvar när det gäller att motverka våldet mot kvinnor. På vilket sätt tar svenska myndigheter sitt ansvar när det gäller unga kvinnor och flickor med invandrarbakgrund?

När det gäller barn som far illa indikerar utredningen om barnmisshandel att bestämmelserna om anmälningsskyldighet överlag efterlevs på ett bristfälligt sätt av ansvariga institutioner.

– Endast en liten andel av barn som misstänks fara illa anmäls till socialnämnden. Graden av rapportering skiljer sig mellan olika yrkesgrupper som har anmälningsskyldighet men är låg inom samtliga. (SOU 2001:72)

Betänkandet *Omhändertagen. Samhällets ansvar för utsatta barn och unga* 2000:77 behandlar situationen för barn med invandrarbakgrund som ett särskilt problem. På flera ställen påpekar utredaren att barn och unga med utländsk bakgrund har rätt till ett kompetent bemötande vilket inte alltid är fallet. Att lagen ska gälla alla barn påpekas också men texten genomsyras av generella omdömen om föräldrar med invandrarbakgrund och problem associerade till invandrarskap som knappast underlättar ett kompetent bemötande av varje enskilt fall. Ett sådant bemötande kan aldrig likställas med särbehandling eller stereotypa lösningar som bygger på föreställningen att barn och ungdomar med utländsk bakgrund har samma typ av problem. Ett exempel på ett sådant tänkesätt är när utredaren generellt förespråkar en lösning inom familjen för omhändertagandet av invandrarungdomar:

I de diskussioner som jag har haft med företrädare för de invandratäta kommuner som möter dessa flickor har jag förstått vikten av att socialtjänsten försöker lösa konflikten mellan flickan och hennes föräldrar och inte omedelbart ser till att flickan flyttar hemifrån, även om det kan te sig som en god lösning i ett svenskt perspektiv. Konsekvensen kan nämligen bli att flickan blir mer eller mindre förskjutet av sin familj och därmed ensam och isolerad. På sikt kan det innebära en värre situation för henne. Att försöka finna en lösning inom familjens eller släktens ram är alltid önskvärt och synes än mer angelägen när det gäller unga med invandrarbakgrund. (SOU 2000:77, sid. 186)

Skrivningar som den i betänkandet öppnar för en diskriminerande praxis där föreställningar om kulturell olikhet äventyrar barnets bästa.

Många informanter har poängterat de problem som ett sådant synsätt medför i praktiken när flickornas rätt att bemötas som de individer de är, inte respekteras. Den grova indelningen mellan »svenska familjer« och »invandrarfamiljer« är en anledning till att dessa flickor definieras/åtgärdas som representanter för en viss kultur eller som ett exempel på en viss problemsituation.

Sociologen Masoud Kamali är kritisk till socialtjänstens oförmåga att hantera den växande komplexiteten i ett klientel där etnisk diskriminering går hand i hand med social och ekonomisk marginalisering:

- Socialtjänsten känner sig inte sällan maktlös inför klientgruppens mångsidiga och för socialsekreterarna ibland »obegripliga« problem. Detta har bland annat lett till klientisering av invandrarklienter och i vissa fall försvårat problemen hos en del andra familjer. Detta sker ofta genom »kulturisering« av klienternas problem. (Kamali 2002, sid. 14)

De sociala myndigheternas passivitet har varit föremål för hård kritik. Efter en kartläggning av utsatta flickors situation i Stockholms län poängterar länsstyrelsen i sin rapport till regeringen att:

- Sammantaget är myndigheternas agerande alltför passivt och splittrat. Det borde gå att använda befintliga lagar och andra instrument mer aktivt för att förändra flickornas situation. Inte lägga så stort ansvar på barnet själv. Den enskilde tjänstemannen som söker individuella lösningar behöver också mer stöd i form av tydligare riktlinjer och en ökad samverkan

mellan myndigheter. Myndigheterna behöver formulera tydligare krav på familjerna för att säkra flickornas rättigheter att få utvecklas till självständiga individer i ett jämställt samhälle. Förutom ett skyddat boende behövs mycket mer förebyggande åtgärder. Det behövs också en ökad samverkan mellan kommunerna för att finna fler bostäder. (Länsstyrelsen i Stockholms län sid. 7)

Länsstyrelsens rapport understryker behovet av institutionella förändringar, tydliga mål och riktlinjer för att säkerställa effektiviteten när det gäller att värna flickors och unga kvinnors rättigheter. En grundläggande förutsättning för sådana förändringar är ett perspektivskifte som tar fasta på flickornas situation av våldsoffer och deras utsatthet när det gäller etniska schabloner och fördomsfulla attityder.

Uppgifterna ovan visar att en eventuell värdekonflikt mellan individens och samhällets värderingar även måste ses i ljuset av den diskrepans som finns mellan lagens och regeringens intentioner och hur de tillämpas i praktiken av samhällets institutioner. När skilda kriterier tillämpas för olika individer på grundval av majoritetssamhällets normativitet skapas särartslösningar som är både kränkande för enskilda individer och en fara för integrationen.

I den mån som diskussionen om utsatta flickor i patriarkala familjer förmår att även lyfta blicken mot patriarkala strukturer och diskriminerande praktiker inom samhällets institutioner, kommer det att bli möjligt att finna modeller som kan öka rättssäkerheten för alla och hindra kränkningar av människovärdet.

Offerrollen och stigmatisering

Uppmärksamheten på »flickornas situation« har varit stor och berättelser om flickornas utsatthet har förmedlats via media och i den offentliga debatten. I den officiella retoriken har emellertid bilden av invandrade män som potentiella förövare och invandrade kvinnor (gärna unga) som offer funnits länge (Brune 2002, Bredström 2002, Grip 2002).

Bilden av flickor och unga kvinnor med invandrarbakgrund är präglad av stereotypa föreställningar om kulturell olikhet. Flickorna förutsätts vara offer för familjens patriarkala värderingar och livsvalen framställs som en konflikt mellan det moderna svenska samhället och familjens traditionella livsstil. I denna extremt dikotoma framställning finns inte utrymme för andra identiteter än offrets, antingen för att man lever kvar i förtrycket eller för att man måste betala priset för frigörelse.

Bortom majoritetssamhällets »antingen/eller«, genomlever många unga den dagliga utmaningen att försöka vara »både/och«. Att t.ex. både bejaka sin religion och att vägra vara våldsoffer. Genom att kämpa för rätten att kunna vara både kurd och svensk, både muslim och feminist eller både internationalist och lokalt förankrad försvarar dessa kvinnor rätten att skapa och bejaka en egen identitet.

»Som andra generationens invandrare är jag en skicklig »social navigator«. Jag har lärt mig att balansera, att hitta något mittemellan de två olika kulturerna jag lever i. Det är en egenskap som ofta glöms bort – i stället ses jag och andra invandrantjejer som offer. Ingen vill väl bli

uppfattad eller behandlad som ett offer. Jag är kanske sårbar. Men inte svag«. (Javeria Ritzvi i *Jalla! Nu klär vi granen – möte med den muslimska kultursfären*, sid. 26.)

Även om stigmatisering och viktimisering är centrala komponenter i den process som konstruerar personer med invandrarbakgrund som annorlunda står dessa föreställningar inte oemotsagda. De utmanas idag av kvinnor med invandrarbakgrund i alla åldrar som vägrat finna sig i offerrollen och visat hur välfärdstatens etniska gränser är möjliga att överskrida. Det är ingen tillfällighet att kunskapen om – och erfarenheterna av – att hantera så kallat hedersvåld och hedersproblematiken finns hos kvinnojourer och andra frivilliga organisationer som startades av kvinnor med invandrarbakgrund. Det är dessa kvinnor som har synliggjort de specifika problem som drabbar många flickor och unga kvinnor i Sverige idag. Det är även dessa kvinnor som har vägrat låta majoritetssamhällets kulturellrelativistiska paternalism förringa de brott som drabbar kvinnor och barn.

Den traditionella feminismen har konsekvent placerat invandrade kvinnor och män utanför den svenska jämställdhetsmodellen.¹⁹ Det är en paradox att det är just dessa kvinnor som idag kan synliggöra jämställdhetens brister och därmed öppna vägen för ett gränsöverskridande jämställdhetsarbete.

19 För en diskussion om detta se de los Reyes (2002) *Jämställdhetens etniska gränser*. Se även de los Reyes, Molina och Mulinari (2002) *Maktens (o)lika förklådnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*.

Reflexioner inför det fortsatta arbetet mot våldet

Rapporten presenterar en analys av situationen för flickor och unga kvinnor med invandrabakgrund som kontrolleras genom våld och hot om våld av sina familjer och släktingar. Flickornas specifika problembild består i att de befinner sig i ett institutionellt ingenmansland där föräldrarnas kontroll genom våldsutövande neutraliseras av samhällets kulturiserande förklaringar och överlag passiva inställning inför övergrepp på kvinnor och barn. En viktig dimension i problembilden är således att både flickorna och deras föräldrar definieras som kulturellt, etniskt och religiöst avvikande i det svenska samhället.

Kulturiseringen av våldsbrott avspeglas i en differentierande praxis som systematiskt placerar våldsoffer och förövare födda i Sverige i en annan kategori än offer och förövare med invandrabakgrund. Dessa praktiker måste ses inom ramen för den strukturella diskriminering som finns i Sverige och som avspeglar sig i såväl institutionernas funktionssätt och individernas handlingar. Att hantera kontrollen och reagera mot våldet medför att flickorna samtidigt måste förhålla sig till den egna och familjens position såsom underlägsna »andra«. Att familjer med invandrabakgrund normaliseras som patriarkala, och deras döttrar som offer, leder till ett schablonmässigt bemötande, feltolkningar och felaktiga åtgärder. I detta kan man se ett hinder för att förstå och motverka det våld flickorna utsätts för.

Att inte kunna se de maktstrukturer som skapar individernas utsatthet leder till att grupper, familjer och individer stigmatiseras. Att inte

se det specifika i individens utsatthet inom dessa strukturer medför en diskriminerande praxis som både osynliggör kvinnors skilda erfarenheter av förtryck och hindrar ett effektivt bemötande av människors behov av stöd. För att kunna gå vidare nu behövs det ett perspektiv som förmår att lyfta fram och lyssna till unga kvinnors och flickors erfarenheter av förtryck för att därifrån formulera strategier som kan hindra fortsatta kränkningar av deras människovärde.

Vilka förändringar måste komma till stånd för att tillgodose deras behov av stöd? På grundval av undersökningens resultat kan följande punkter och förslag lyftas fram:

- En viktig utgångspunkt för att bemöta flickors och unga kvinnors behov av stöd är att erkänna deras situation av våldsoffer. Det behövs större kunskap om våldets långsiktiga effekter på unga kvinnors livsval och identitetsutveckling. Det behövs även ett bättre tillvaratagande av de kunskaper och erfarenheter av arbetet med misshandlade kvinnor som finns idag.
- Det är viktigt att synliggöra hur strukturer av könsförtryck och etnisk diskriminering samverkar i osynliggörandet och normaliseringen av våldsbrott mot kvinnor och barn. Undersökningen visar hur kulturiseringen är kopplad till förfråmligandet och distanseringen i relation till våldet mot unga kvinnor med invandrabakgrund.
- Undersökningen ger många exempel på den spänningsfyllda relation som finns mellan socialtjänsten och kvinnojourerna. Det finns

mycket kvar att göra när det gäller att etablera stabila och långsiktiga samarbetsformer mellan dessa och andra institutioner och organisationer.

- Flera informanter lyfter fram avsaknaden av resurser som hinder för ett effektivt bemötande av våldsoffer. Detta är ett område som lider av kroniskt krympande resurser. Det är viktigt att betona att ett eventuellt utökande av anslagen kan inte ske på bekostnad av annan verksamhet.
- Rapporten lyfter fram kvinnojourernas kompetens att bemöta flickor och unga kvinnor som utsätts för våld. Det är viktigt att påpeka att många människor engagerar sig, påhittigheten är oändlig och engagemanget i utsatta människors öde enormt. Ideella krafter kan dock inte ersätta samhällets institutioner. Mot bakgrund av den etniska homogenitet och bristande mångfald som präglar många av

samhällets institutioner bör även rekryteringskriterier ses över.

- Många rapporter framhåller behovet av ökad kompetens och informationsinsatser för att förbättra bemötandet av flickor som utsätts för våld. En angelägen forskningsuppgift därför är att undersöka effekterna av strukturella diskrimineringsformer på våldsoffrens situation i relation till myndigheter och andra institutioner.
- Ett stort tomrum i denna och andra rapporter är de tystade flickornas röster. För att kunna ta del av deras erfarenheter behövs ett omfattande dokumentationsarbete. Det finns många sätt att genomföra dokumentationen, t.ex. genom samordnade insatser av forskare och praktiker. Uppgiften är mycket angelägen, inte minst för att förhindra att nya generationer av flickor berövas sin röst.

Referenser

- Anthias, F., (1993) "Gendered Ethnicities in the British Labour Market", i Rudolph, Hedwig & Morokvasic, Mirjana (eds) *Bridging States and Markets: International Migration in the Early 1990s*, Berlin: Sigma.
- Arbabi, F., & Fristorp, L., (2002) *Överlevnadshandbok för flickor om frihet och heder*. Rädda barnen. Stockholm.
- Bredström, A (2002) »Maskulinitet och kamp om nationella arenor. Reflektioner kring bilden av »invandrarkillar« i svensk media« i *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. (red.) de los Reyes et al. Atlas. Stockholm.
- Brune, Y., (2002) »Invandrare« i mediearkivets typgalleri i *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. (red.) de los Reyes et al. Atlas. Stockholm.
- de los Reyes, P., Molina, I., & Mulinari, D., (red) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Atlas. Stockholm.
- de los Reyes, P., (2002) Jämställdhetens etniska gränser – om patriarkala enklaver och kulturella frizoner i *Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild*. Agoras årsbok. Agora.
- Elden, Å., (2001) »Om hon lever vill människor se mer och mer«: Rykten, splittrad kvinnlighet och heder bland svenska kvinnor från Mellanöstern« i *Sociologisk Forskning* 3-4/2001.
- Estrada S., och Nilsson, A. (2003) Exposure to threatening and violent behaviour among single mothers – the significance of lifestyle, neighbourhood and welfare situation« kommande i *The British Journal of Criminology*. England.
- Grip, L., (2002) Medierna syn på De Andra. En medieanalytiskt studie i samband med på Fadime. Arbetsrapport. September 2002.
- Hall, S., Critcher, Ch. & et al (1978) *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. Critical Social Studies. Palgrave Macmillan. England.
- Kamali, M., (2002) »Kulturessentialism och »hedersmord« I *Socionomen* 3/2000.
- Knocke W., (1997) Problematizing multiculturalism: respect, tolerance and the limits to tolerance. NORA, Number 2, vol 5.
- Lundgren, E., Heimer, G., et al (2002) *Slagen dam, Mäns våld mot kvinnor i det jämställda Sverige*. Brottsoffermyndigheten. Uppsala Universitet.
- Länsstyrelsen i Stockholms län (2002) *Rätten till sitt eget liv. Behovet av skyddat boende för flickor i patriarkala familjer*. Rapport 2002:13
- Nationellt råd för kvinnofrid (2001) *Kommunerna som blundar för mäns våld mot kvinnor*.
- Nehlin, Ch., (2002) *Flickor i starkt patriarkala familjer i Uppsala. En kartläggning*. Invandrarnämnden i Uppsala kommun.
- Rikskvinnocentrum (2000) *Vårdprogram. Åtgärder vid kvinnomisshandel och sexuella övergrepp*. Uppsala.
- Schlytter; A., *Reaktioner på invandrarflickors gränsöverskridande handlande – särskilt om arrangerat äktenskap*. Inledning på brottsoffermyndighetens konferens.
- Socialstyrelsen (2002) *Flickor som lever under hot och tvång i familjer med starkt patriarkala värderingar*. Meddelandeblad N. 6/02
- SOU 2000:77 *Omhändertagen – Samhällets ansvar för utsatta barn och unga* Betänkande från LVU-utredningen
- SOU 2001:72 *Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda* Slutbetänkandet från Kommittén mot barnmisshandel
- Spivak, G., (1996) "Can the subaltern speak?" *The Spivak reader. Selected works of Gayatri Spivak*. (red) Landry, D och G Macleau. New York. Routledge.
- Utrikesdepartementet (2002) *Jalla! Nu klär vi granen – möte med den muslimska kultursfären*. Utrikesdepartementet. Stockholm.

Tidningsartiklar

- Hultman, C., *Sveket mot flickorna*. *Ordfront*. 11/2001.
- Hirdman, Y., »Hon sviker det Fadime stod för« Debattartikel i *DN* 020130.
- Kuriala, M. »Den stora skräcken för skillnader« *DN* 020306
- Winberg Margareta och Lars Jalmert debattartikel i *Sydsvenskan* 020217

Appendix

I detta appendix redovisas resultaten av en enkätundersökning som Integrationsverket genomförde i samarbete med Rikskriminalpolisen under hösten 2002. Enkäten, som översattes till nio språk, delades ut genom kvinnoorganisationer och kvinnojourer som kommer i kontakt med misshandlade kvinnor. Enkäten fanns hos kvinnojourer under ca en månad och jourerna ombads att dela ut den till alla kvinnor som de kom i kontakt med under denna månad. Efter en månad hade 120 svar inkommit. Många av formulärens var dock ofullständigt ifyllda.

Avsikten med enkäten var att få en bättre bild av kvinnornas situation och större kunskap om förövarnas bakgrund och avsikter. Därtill förväntades bättre insikter om fenomenet heder. Det finns dock en rad svårigheter förknippade med kvantitativa metodens möjligheter att definiera en företeelse. I enkäten finns fördefinierade frågor som visserligen gör det möjligt att uttala sig om en företeelses kvantitativa dimensioner men inte om företeelsens natur. Med andra ord, även om vi kan få svar på hur många kvinnor som anser sig vara drabbade av denna typ av våld ger inte enkätsvaren grund för en djupare förståelse av de kvaliteter eller egenskaper som gör »hedersvåld« till en specifik företeelse. Inte heller kan vi dra några generella slutsatser om relationen mellan »hedersvåld« och kvinnornas situation eftersom begreppet kan stå för olika saker och ges skilda betydelser. Enkäten ska därför betraktas som en pilotundersökning och dess resultat som ett underlag som kan ge oss möjlighet att tydliggöra frågeställningar om specifika former av våld mot kvinnor.

Urval, bortfall och generaliserbarhet

Som det påpekas ovan delades enkäten ut genom kvinnoorganisationer och kvinnojourer som kommer i kontakt med misshandlade kvinnor. Vi saknar dessvärre information om hur många enkäter som delades ut och eller om hur många kvinnor som fick den men valde att inte svara. Vi vet inte heller någonting om hur enkätens fokus och utformning påverkade svarsfrekvensen.

I och med att vi saknar information om bortfallet kan vi inte heller uttala oss om undersökningsgruppens representativitet i relation till hela populationen. De slutsatser vi kan dra är därför inte generaliserbara.

Även om förklaringsvärdet är mycket begränsat kan enkätsvaren bidra till att teckna en problembild och användas till att beskriva hur situationen kan se ut för kvinnor som söker stöd hos landets kvinnojourer.

Relation till förövaren

När det gäller kvinnornas relation till förövaren bekräftas bilden av att kvinnor misshandlas av män i deras närhet. Två grupper kan emellertid urskiljas. Den första består av kvinnor som misshandlas av sina partners eller tidigare partners. Denna grupp utgör majoriteten i undersökningsmaterialet.

Den andra gruppen består av kvinnor som söker hjälp på grund av misshandel och hot från andra familjemedlemmar. Fadern utpekades i de

allra flesta fallen som förövare. Mödrar, bröder och andra släktingar nämndes också.

Tabell 1 visar undersökningsgruppen uppdelad i fyra kategorier

Som det framgår av tabell 2 finns det tydliga åldersgränser mellan dessa grupper. Merparten

av kvinnor som utsätts för våld av sina släktingar är under 25 år.

Tabell 3 visar civilstånd efter relation till förövare.

Tabell 4 visar att merparten av de misshandlade kvinnor har barn. De flesta mödrarna är utsatta för våld av sin partner.

Tabell 1

Relation till förövaren

Antal	
1. okänd	6
2. partner eller före detta partner	90
3. far, mor eller andra släktingar	20
4. annan relation	1
Totalt	117

Tabell 2

Åldersfördelning i förhållande till relationen till förövaren

		Relation				Total
		1,00	2,00	3,00	4,00	
16-20 år	Antal	1	3	9	0	13
21-25	Antal	2	14	6	0	22
26-30 år	Antal	2	22	2	0	26
31-	Antal	1	50	3	1	55
Total	Antal	6	89	20	1	116

Tabell 3

Civilstånd efter relation

		Relation				
		1,00	2,00	3,00	4,00	
Total						
Ensam-	Antal	5	39	13	1	58
stående	Antal	1	27	6	0	34
Gift	Antal	0	18	0	0	18
Sambo	Antal	0	4	1	0	5
Änka	Antal	6	88	20	1	115
Total	Antal	6	88	20	1	115

Tabell 4

Antal kvinnor med barn efter relation

		Relation				Total
		1,00	2,00	3,00	4,00	
Ja	Antal	2	70	4	1	77
Nej	Antal	4	20	16	0	40
Total	Antal	6	90	20	1	117

Tabell 5

Utbildningsnivå efter kategori

		Relation				Total
		1,00	2,00	3,00	4,00	
Din utbildningsnivå	Mindre än 6 års skolgång	Antal 0	6	0	0	6
	Folkskola/Grundskola (6-9 år)	Antal 2	13	4	0	19
	Gymnasium	Antal 2	43	12	0	57
	Högskola/Universitet	Antal 1	27	4	1	33
	Forskarutbildning	Antal 1	1	0	0	2

Tabeller 6, 7, och 8 visar födelse-land för kvinnorna och deras föräldrar i förhållande till relationen till förövaren.

Populationen visar en mycket heterogen bakgrund både när det gäller kvinnorna själva och deras föräldrar. 27 nationaliteter finns bland svaranden och deras föräldrar. Det finns en tydlig överrepresentation av utlandsfödda kvinnor bland våldsoffren. Detta gäller i synnerhet flickor och unga kvinnor som misshandlas av föräldrar och/eller släkten.

När det gäller vistelsetiden i Sverige visar tabell 9 de kvinnor med invandrarbakgrund som

förekommer i undersökningen har bott i Sverige längre än 6 år.

Aven förövare med invandrarbakgrund har levt i Sverige längre. Det är endast en liten grupp, upp till 2 år som kan betraktas som nyinflyttade.

I 83 procent av svaren i tabell 10 är skälet till misshandeln känt. Av dessa uppger 32 personer att det handlar om »Heder, familjens rykte och anseende«. Fördelningen i olika kategorier finns presenterad i tabell 11.

Tabellen 12, 13 och 14 redovisar enkätsvaren beträffande kontakten med socialtjänste

Tabell 6

Kvinnornas födelse-land

	Relation				
	1,00	2,00	3,00	4,00	
Totalt					
Afghanistan		2			2
Afrika	1				1
Algeriet			1		1
Belgien	1				1
Bosnien- Hercegovina			1		1
Chile	1				1
Danmark	1				1
Estland	1				1
Finland	6				6
Indien	1				1
Irak	4	5			9
Iran	9	3			12
Kosovo	2	1			3
Kroatien	1				1
Kurdistan	1	2			3
Libanon	1	2	2		5
Pakistan	1				1
Polen	1				1
Rumänien	1				1
Ryssland	3				3
Somalia	1				1
Sverige	4	45	3	1	53
Syrien		3			3
Tunisien		2			2
Turkiet			2		2
Uruguay		1			1
Totalt	6	90	20	1	117

Tabell 7

Mammans födelse-land

	Relation				Total
	1,00	2,00	3,00	4,00	
		1			1
Algeriet			1		1
Bosnien	1				1
Irak		5	5		10
Iran		9	3		12
Kroatien	1				1
Uruguay	1				1
Afghanistan	2				2
Belgien	1				1
Chile	1				1
Danmark	1				1
Estland	1				1
Etiopien	1				1
Finland		6			6
Kosovo	2	2			4
Kurdistan			1		1
Libanon	1	2	2		5
Pakistan	1				1
Polen	1				1
Rumänien	1				1
Ryssland	2				2
Sverige	3	44	2	1	50
Syrien		3			3
Tanzania		1			1
Tunisien		2			2
Turkiet	1		4		5
Ukraina		1	1		2
Totalt	6	90	20	1	117

Tabell 8*Pappans födelseland*

	Relation				Totalt
	1,0	2,0	3,0	4,0	
Bosnien		2			2
Irak		5	5		10
Iran		8	3		11
Afghanistan		2			2
Azerbadjan		1			1
Belgien		1			1
Chile		1			1
Danmark		1			1
Estland		1			1
Finland		6			6
Kosovo		2	2		4
Kurdistan			1		1
Libanon	1	3	2		6
Pakistan		1			1
Polen		1			1
Rumänien		1			1
Ryssland		2			2
Somalia	1				1
Sverige	3	43	2	1	49
Syrien		3			3
Tanzania		1			1
Tunisien		2			2
Turkiet	1		4		5
Tyskland		1			1
Ukraina		1			1
Uruguay		1			1
Totalt	6	90	20	1	117

Tabell 9*Kvinnornas vistelsetid i Sverige*

		Relation			Total
		1,00	2,00	3,00	
0-2 år	Antal	0	14	3	17
3-5 år	Antal	0	10	2	12
6-9 år	Antal	0	10	2	12
10-19 år	Antal	2	7	9	18
20- år	Antal	0	4	0	4
Total	Antal	2	45	16	63

Tabell 10*Förövarens vistelsetid i Sverige*

0-2 år	Antal	0	2	1	3
3-5 år	Antal	0	6	1	7
6-9 år	Antal	0	5	2	7
10-19 år	Antal	1	20	11	32
20- år	Antal	0	12	2	14
vet ej	Antal	2	1	0	3
Totalt	Antal	3	46	17	66

Tabell 11*Angivet skäl till våld och misshandel enligt offren*

	Relation			
	1,00	2,00	3,00	Total
Heder, familjens rykte och anseende	3	16	13	32
Pengar	-	18	1	19
Drog- och /eller alkoholförorening	1	18	4	23
Annat	1	36	4	41
Total	5	88	22	115

Tabell 12*Kontakt med socialtjänsten*

		Relation				Total
		1,00	2,00	3,00	4,00	
Ja	Antal	3	64	18	0	85
Nej	Antal	3	24	2	1	30

Tabell 13*Antal personer som har blivit hjälpta av socialtjänsten*

		Relation			Total
		1,00	2,00	3,00	
Ja	Antal	2	56	15	73
Nej	Antal	1	15	3	19

Tabell 14*Bemötande efter kategori*

		Relation			Total
		1,00	2,00	3,00	
Bra	Antal	0	25	4	29
Ganska bra	Antal	1	21	4	26
Vare sig bra eller dåligt	Antal	1	10	3	14
Mindre bra	Antal	1	4	2	7
Dåligt	Antal	0	7	5	12
Total	Antal	3	67	18	88